

Nastanak ortačkog kapitalizma

Tustić, Tin

Master's thesis / Diplomski rad

2021

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:131:075444>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-04-19**

Repository / Repozitorij:

[ODRAZ - open repository of the University of Zagreb Faculty of Humanities and Social Sciences](#)

Sveučilište u Zagrebu

Filozofski fakultet

Odsjek za sociologiju

Diplomski rad

Tin Tustić

Nastanak ortačkog kapitalizma

Mentor: prof. dr. sc. Aleksandar Štulhofer

Zagreb, kolovoz 2021.

Sadržaj	
1. Uvod	3
2. Analitički i teorijski okvir	4
2.1. Colemanov čamac	4
2.2. DBO teorija	8
2.3. Ortački kapitalizam	10
3. Ortački kapitalizam u Hrvatskoj	10
3.1. Jednostranačka vladavina Hrvatske demokratske zajednice	12
3.2. Situacijski mehanizmi – manja ograničenja za članove HDZ-a	13
3.3. Mehanizmi formiranja akcije	16
3.4. Transformacijski mehanizmi – uspostavljanje ortačkog kapitalizma	18
3.5. Reprodukција ortačkog kapitalizma	19
3.5.1. Primjeri ortačkog kapitalizma – značajne afere	21
3.6. Posljedice ortačkog kapitalizma	23
3.6.1. Siromaštvo	24
3.6.3. Utjecaj na estetski izgled naseljenih područja (preizgrađenost obale i gradova) – primjer Zagreba	28
3.6.4. Sudstvo	30
3.6.7. Negativne demografske promjene – problem emigracije	32
3.6.8. Loša reakcija države na krizne situacije	33
3.6.9. Sloboda medija u kontekstu ortačkog kapitalizma	36
4. Zaključak	40

„Ja vjerujem da vrlo malo državnih dužnosnika u Republici Hrvatskoj ima koji nemaju nekakvu prijavu. To je nekakva normalnost u ovom našem društvu. Nažalost, svi su nekakve prijave dobili.”

-Damir Trut,¹ 2008.

1. Uvod

Hrvatsko se društvo raspadom Jugoslavije našlo u trostrukoj tranziciji – gospodarskoj, političkoj te društvenoj (Vedriš i Šimić, 2008). U trenutcima kada se događa tranzicija iz jednog sustava u drugi dolazi do određene anomalije jer stare vrijednosti i norme prestaju vrijediti, a nove još nisu usustavljene (Cifrić, 1996; Peračkovć, 2004). Kada se u tu jednadžbu doda akter, tada se stvar dodatno zakomplicira jer pojedinac koji je djelovao u jednom sustavu ne može samo tako promijeniti vrijednosti i norme koje je internalizirao, što je na primjeru političke tranzicije bilo posebno vidljivo devedesetih godina u Hrvatskoj kroz prakse koje su bile slične onima iz prošlog sustava. Sa sociološkog aspekta, tranzicija je posebno interesantan proces jer tada djelovanje aktera na sustav, ali i djelovanje sustava i konteksta na aktere, postaje jasniji.

Kontekst i akcije pojedinaca i određenih grupa devedesetih godina odredile su tranzicijski put Hrvatske, a taj put kojim su društvo i država krenuli utječe negativno na razvoj već trideset godina (Sekulić i Šporer, 2000). Sustav stvoren devedesetih najbolje opisuje sintagma ortački kapitalizam (Franičević, 2002). U ovom radu bit će detaljno opisan kontekst, odnosno situacija u kojoj su se našli određeni akteri nakon raspada Jugoslavije (novonastala politička i gospodarska elita), te će, pomoću kauzalnih mehanizama koji se koriste u analitičkoj sociologiji, biti objašnjeno kako su akteri svojim djelovanjem usustavili ortački kapitalizam te koje su posljedice takvog sustava na gospodarskoj, političkoj i društvenoj razini. Tema je i dalje vrlo relevantna jer sustav stvoren devedesetih i trideset godina nakon početka tranzicije još uvijek uvelike utječe na brojne društvene procese u Hrvatskoj.

¹ Ravnatelj državne civilne zaštite. Izvor: <https://www.index.hr/vijesti/clanak/tko-je-damir-trut-covjek-pod-cijim-se-vodstvom-raspala-civilna-zastita/2244240.aspx>

Od devedesetih pa do danas sociolozi, ekonomisti i politolozi napisali su brojne radove na temu pretvorbe, privatizacije i tranzicije (Franičević, 2002; Cifrić, 1996; Lalović, 2000; Štulhofer, 2000; Bičanić, Ivanković, 2017). Ta tema je, pogotovo na početku procesa tranzicije, bila iznimno zanimljiva te su brojni znanstvenici zasigurno bili razočarani smjerom kojim je tranzicija iz socijalističkog sustava krenula, jer je stvaranjem neovisne Hrvatske stvoren i snažan pozitivan naboj te je samim time razočarenje zbog neuspjele tranzicije vjerojatno bilo još veće. Tema tranzicije i dalje je aktualna jer je tranzicija odrađena polovično, *ad hoc*. Zbog *ad hoc* tranzicije uspostavljen je ekonomski sustav u kojem je dio ekonomskih aktera ovisan o političkim akterima kroz korupcijske prakse, čime se uvelike smanjuje povjerenje na tržištu koje je od velike važnosti za normalno funkcioniranje kapitalizma i demokratskog sustava. Prakse koje karakteriziraju ortadžki kapitalizam i trideset godina nakon početka tranzicije i dalje se mogu prepoznati, što na lokalnoj, što na državnoj razini (Bičanić, Ivanković, 2017). Glavna poteškoća u pisanju ovoga rada manjak je statističkih i empirijskih podataka.

2. Analitički i teorijski okvir

2.1. Colemanov čamac

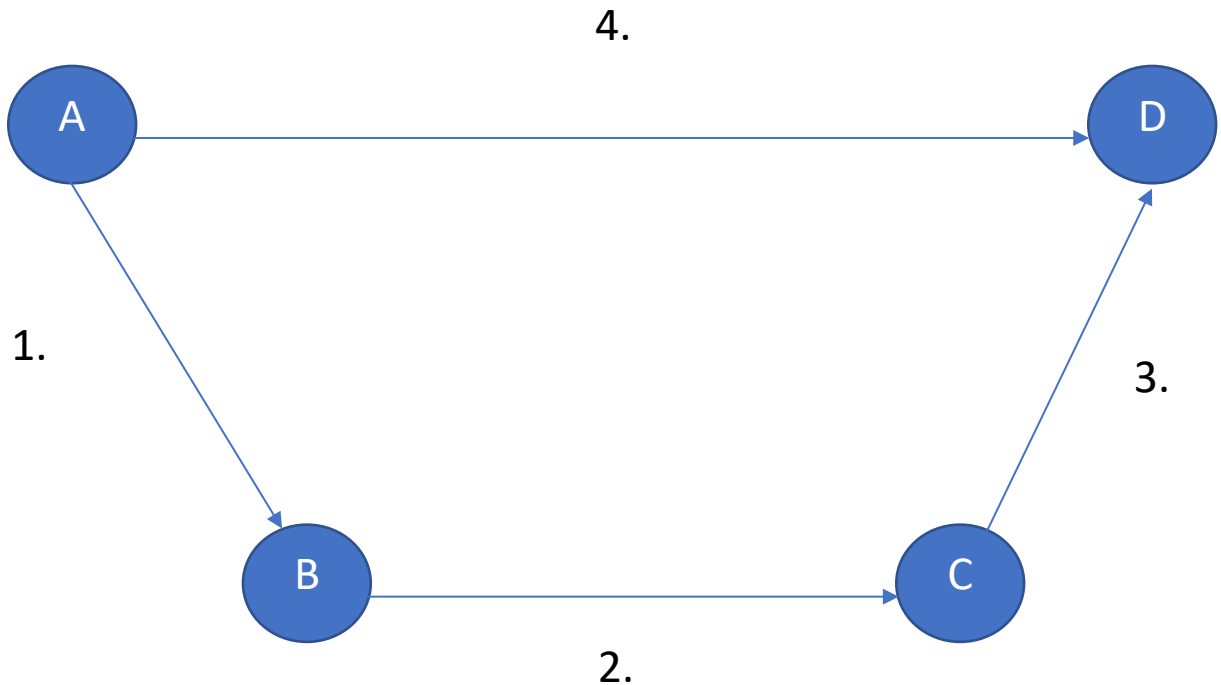
Colemanov čamac analitički je model, odnosno mehanizam kojim Coleman društvene sustave pokušava objasniti pomoću djelovanja i interakcija određenih aktera – bili oni pojedinci, države, korporacije (Coleman, 1986). Tim mehanizmom povezuje se makro- i mikro-sociološka razina. Sam koncept ukazuje na potencijalnu kauzalnost koja se onda potvrđuje empirijskim dokazima (pogledati dijagram 1) (Yilkoski, 2012). Prednost Colemanova čamca je ta što na jednostavan način može ukazati na potencijalni odnos makro i mikro razine te što je taj odnos grafički prikazan, čime ponekad apstraktne ideje bazirane na odnosu makro- i mikro-sociološke razine mogu biti puno jasnije te tako sociološko objašnjenje ne mora biti nepotrebno komplicirano i zbunjujuće (Yilkoski, 2012).

Objašnjenja bazirana na mehanizmima jasno oslikavaju proces koji je doveo do posljedice koja interesira znanstvenika – pomoću kauzalnosti koja pokazuje kako su entiteti uzrokovali efekt koji nas zanima (Hedström & Yilkoski, 2010). Prema Hedströmu se:

„mehanizmi sastoje od entiteta (sa svojim svojstvima) i od aktivnosti u kojima ti entiteti sudjeluju, sami ili u suradnji s drugim entitetima. Te aktivnosti dovode do promjene, a tip promjene ovisi o svojstvima entiteta i o načinu na koji su entiteti organizirani u vremenu i prostoru.” (Hedström, 2010:51)

Ako se makro-mikro relacije prikazane pomoću Colemanova čamca objasne i potvrde empirijskim dokazima, sociološko objašnjenje dobiveno tim mehanizmom može biti kvalitetno i interesantno za daljnje rasprave, a najveća prednost takvog objašnjenja je ta što se u obzir uzima i makro- i mikro-sociološka razina. Sociološko objašnjenje dobiveno Colemanovim čamcem prikazano je dijagramom 1 koji vizualno prezentira ključne odnose. Pomoću samog modela jasno se može razlikovati makro- i mikro- sociološka razina, ali i jasno vidjeti makro-mikro i mikro-makro veza, koje su ključne za razumijevanje društvenih procesa.

Mikro- i makro-razine važne su za objašnjenja bazirana na mehanizmima, ali nisu opterećene brojnim tradicionalnim pretpostavkama o sociološkim razinama (Yilkoski, 2012). Činjenice na makro-razini objašnjavaju se procesima na mikro-razini, pomoću entiteta i njihovih odnosa. Ti entiteti i odnosi nalaze se na mikro-razini samo zato što su potrebni za razumijevanje neke makro-činjenice, a ne zato što pripadaju nekoj predeterminiranoj mikro-razini (Yilkoski, 2012). Dakle, mikro i makro razina određuju se ovisno o tome kako postavimo model, tako primjerice država u jednom istraživanju može biti na makro razini, odnosno na razini sustava, a u drugom istraživanju može biti entitet koji utječe na neki (međunarodni) sustav, odnosno može se nalaziti na mikro razini. Razlika između mikro- i makro-razine razlika je između malih i velikih društvenih fenomena (Yilkoski, 2012). Mikro entiteti mogu biti pojedinci, poduzeća, obitelji ili grupe, ovisno o interesu istraživanja – primjerice prijateljski odnos je makro svojstvo sa psihološke perspektive, dok koncept društvenih mreža unutar zajednice smatra da je prijateljstvo mikro svojstvo (Yilkoski, 2012).

Dijagram 1. Colemanov čamac

Colemanov čamac jedan je od poznatijih teorijskih dijagrama u sociologiji (Yilkoski, 2016). Dijagram je postao popularan prikaz mikro-makro izazova jer objašnjava kako se mogu povezati te dvije razine. Također je dobar alat za vježbanje sociološkog načina razmišljanja te je lako pamtljiv zbog logičnog vizualnog prikaza (Yilkoski, 2016).

Gornja razina dijagrama predstavlja makro-društvenu razinu. A-činjenice u dijagramu su čimbenici koji se mogu razumjeti kao uzrok fenomena – A-činjenice mogu biti karakteristike društvenog okruženja, od obitelji i prijatelja do šireg društvenog konteksta (Yilkoski, 2016). A- i D-činjenice ne referiraju se na cijelu makro-razinu, nego samo na određene činjenice koje su relevantne za istraživanje (Yilkoski, 2016). Svrha dijagrama je ukazati na moguću kauzalnost između A- i D-činjenica i ako je ta kauzalnost moguća, tada nam dijagram pomaže da vidimo zašto i kako je do nje došlo (Yilkoski, 2016). Ako je fokus samo na makro-razini, tada nemamo dovoljno makro podataka kako bismo potvrdili kauzalnost, ali makro tvrdnje mogu biti snažnije pomoću mehanizama koji sugeriraju uzrok zbog kojeg je došlo do promatranog efekta (Yilkoski, 2016).

Spuštanje na mikro razinu (makro-mikro odnos) u dijagramu je prikazano prvom strelicom koja predstavlja situacijske mehanizme pomoću kojih možemo razumjeti koje društvene strukture ograničavaju akcije pojedinaca i grupa te kako kulturno okruženje oblikuje želje i vjerovanja entiteta (Hedström & Ylikoski, 2010). Objašnjenjem A-činjenice i situacijskog mehanizma dobiva se kvalitetan uvid u kontekst koji utječe na promatrani društveni proces, što je vrlo bitno za kvalitetno razumijevanje promatranog problema.

Odnos između B- i C-činjenica objašnjen je mehanizmima koji opisuju način na koji se formira akcija. Na formiranje akcije utječu situacijski mehanizmi koji oblikuju motivacijske čimbenike – želje i vjerovanja pomoću kojih se dostatno može objasniti formiranje akcije (Hedström & Ylikoski, 2010). Za bolje razumijevanje ove mikro-razine potreban je koncept koji objašnjava djelovanje entiteta. Sociološki koncepti ne trebaju preduboko ulaziti u psihologiju pojedinca – potreban je koncept koji može spojiti A-činjenice s C-činjenicama (Ylikoski, 2016). DBO teorija svojim konceptima uspješno povezuje makro i mikro činjenice. Detaljno će biti objašnjena kasnije u tekstu.

Treća strelica u dijagramu predstavlja transformacijske mehanizme: transformacijska snaga pojedinaca u njihovim je akcijama i interakcijama koje imaju željene i neželjene posljedice (Hedström i Ylikoski, 2010). Individualne akcije su tipično orijentirane prema drugima, a odnosi s drugima postaju ključni za objašnjenje zašto akteri rade to što rade, dakle društveni odnosi su ključ za razumijevanje pojedinačnih akcija i posljedica (Hedström i Ylikoski, 2010). Transformacijski mehanizmi nisu bazirani na jednostavnoj agregaciji individualnih akcija, nego ovise o strukturalnim postavkama koje ne mogu biti definirane ako se referiraju samo na mikro-razinu (Hedström i Ylikoski, 2010).

Osnovna je ideja da situacija u kojoj se pojedinci i/ili grupe nađu (sa svojim svojstvima i odnosima) utječe na formiranje akcije (značenje akcije se razumije pomoću vjerovanja, želja i mogućnosti pojedinaca – DBO teorija), i te akcije onda transformiraju makro razinu. Istraživač treba prikupiti empirijske dokaze o entitetima, aktivnostima u kojima sudjeluju i o odnosima tih entiteta s drugima – tada plauzibilan mehanizam može postati vjerojatan i tada možemo identificirati stvarne društvene mehanizme (Hedström i Ylikoski, 2010). Kako bismo razumjeli kolektivnu dinamiku, kolektivitet moramo promatrati kao cjelinu, ali cjelinu ne smijemo promatrati kao jedan entitet (Hedström i Ylikoski, 2010).

Colemanov čamac baziran je na strukturalnom individualizmu koji tvrdi da su sve društvene činjenice, njihova struktura i promjene, objašnjive pomoću pojedinaca, njihovih svojstava, akcija i interakcija s drugima (Hedström i Ylikoski, 2010).

2.2. DBO teorija

DBO teorija (*desires, beliefs, opportunities*) na jednostavan i efikasan način objašnjava ljudsko djelovanje te je kompatibilna s objašnjenjima baziranim na mehanizmima. DBO teorija sociološki je i psihološki plauzibilna te akciji daje značenje (Hedström, 2005). Djelovanje bismo trebali shvaćati pomoću namjere – akciju bi trebalo referirati s budućim stanjem koje bi ta akcija trebala stvoriti (Hedström, 2005). Slično tome, Coleman smatra da je djelovanje entiteta svrhovito te uzima u obzir važnost interakcije među akterima, važnost resursa, moći i hijerarhije koje imaju entiteti te utjecaj sustava na entitete, ali i utjecaj entiteta na društvene sustave (Coleman, 1986). Akciju pojedinca često ne možemo razumjeti ako ju ne povežemo s akcijama drugih aktera, odnosno interakcijom (Hedström, 2005). Važno je naglasiti da se ova teorija referira na idealtipske aktere, intencije idealtipskih aktera ne moraju biti identične s intencijama pravih aktera, nego su to tipične intencije koje bi mogle motivirati tipične aktere da se ponašaju na određeni način (Hedström, 2005). Koncept akcije odnosi se na djelovanja koja pojedinci čine namjerno, za razliku od ponašanja, kao što je hrkanje tijekom spavanja, dakle djelujem jedino ako je ono što radim objašnjivo mojim željama, vjerovanjima i mogućnostima (Hedström, 2005).

Prema Hedströmu:

„vjerovanje (*belief*) može biti definirano kao propozicija o svijetu za koju se smatra da je istinita, a želja (*desire*) kao želja (*wish*) ili potreba. Mogućnosti (*opportunities*) opisuju ‘izbornik’ alternativnih akcija koje su dostupne akteru, aktualni set alternativnih akcija koji postoji nezavisno od akterovih vjerovanja” (Hedström, 2005:38).

Dakle, ako akter ne vjeruje u neke mogućnosti koje ima pri djelovanju, one za njega ne postoje. Vjerovanja i želje uzrokuju akciju, tako što akteru daju razlog za djelovanje – tu je vidljiv motivacijski moment koji nam omogućuje da akciju uopće razumijemo, a onda i objasnimo (Hedström, 2005). DBO teorija pomaže nam razumjeti kako društvene situacije u koje su akteri

umješteni (*embedded*) utječu na vjerovanja, želje i mogućnosti koje dovode do željenih i neželjenih posljedica (Hedström, 2005).

DBO je po dijelu teorijskih postavki slična s Colemanovim razumijevanjem djelovanja entiteta te je DBO time kompatibilan s mehanističkim razumijevanjem Colemanova čamca. Također, za razumijevanje nastanka i reprodukcije ortačkog kapitalizma važno je i to što akcije jednih aktera mogu utjecati na želje, vjerovanja i mogućnosti drugih, dakle DBO se formira u interakcijama s drugima (Hedström, 2005). Tako je primjerice ponašanje vodstva Hrvatske Demokratske Zajednice (HDZ) nakon pobjede na izborima 2019. godine, dok traje pandemija kakvu svijet nije doživio od španjolske gripe, gdje vrh stranke slavi izbornu pobjedu bez držanja bilo kakve fizičke distance te nitko ne nosi zaštitne maske, moglo kod dijela pojedinaca stvoriti vjerovanje da je COVID-19 izmišljeni virus ili da nije opasan, te je tako vodstvo stranke svojim akcijama dodatno zakompliciralo zdravstvenu i društvenu situaciju u državi (Benačić, 2020). Akteri također mogu znati što će drugi akteri učiniti bez da se poznaju – to znanje ili vjerovanje o akcijama drugih može utjecati na akcije pojedinaca iako nisu u direktnoj interakciji s tim akterima (Hedström, 2005). Efekt društvene interakcije postoji jedino ako akcije i ponašanja drugih utječu na aktera (Hedström, 2005).

Djelovanje entiteta može biti bazirano na vjerovanjima, željama ili mogućnostima: a) primjer akcije bazirane na vjerovanju bila bi situacija u kojoj gospodin Horvat vjeruje da doniranjem novaca stranci njegova kompanija može profitirati. Pomoću tog vjerovanja možemo razumjeti zašto se gospodin Horvat odlučio na takvo djelovanje; b) primjer akcije bazirane na želji jest kada se gospodin Horvat učlani u stranku jer ima potrebu utjecati na društvo u Hrvatskoj s obzirom na to da mu strahovito smetaju korupcija i nepotizam; c) primjer akcije bazirane na mogućnosti je kada se gospodin Horvat, koji bi želio prenamijeniti zemljište kako bi sagradio apartmane, učlani u stranku za koju zna da je pomogla drugima prenamijeniti zemljište. Članstvom u stranci omogućena mu je prenamjena zemljišta, no kada bi gospodin Horvat živio u državi u kojoj je sramotno sudjelovati u koruptivnim radnjama, gdje velika većina ne vjeruje da može nešto postići korupcijom, za njega ta mogućnost ne bi postojala.

2.3. Ortački kapitalizam

Ekonomski i politički sustav strukturiran devedesetih godina u ovom će radu biti opisan sintagmom ortački kapitalizam. Za sustav nastao nakon raspada Jugoslavije – koji su temeljeni na uskim vezama političara i poduzetnika, na korupciji i nepotizmu, na korištenju političke moći za vlastitu korist i za korist ortaka (Franičević, 2002) – u znanstvenim se radovima uz ortački kapitalizam još koriste sintagme kao što su: tajkunski kapitalizam, klijentelistički kapitalizam ili kroni kapitalizam (Franičević, 2002; Bičanić, Ivanković, 2017). Neovisno koji se naziv koristi za sustav strukturiran devedesetih, svakoj definiciji glavna je pretpostavka da je baziran na vezama političara i poduzetnika (Franičević, 2002; Bičanić, Ivanković, 2017). U ovom će se radu koristiti naziv ortački kapitalizam jer je često taj odnos između poduzetnika i političkih aktera baziran na zavičajnoj i/ili obiteljskoj povezanosti (Franičević, 2002).

3. Ortački kapitalizam u Hrvatskoj

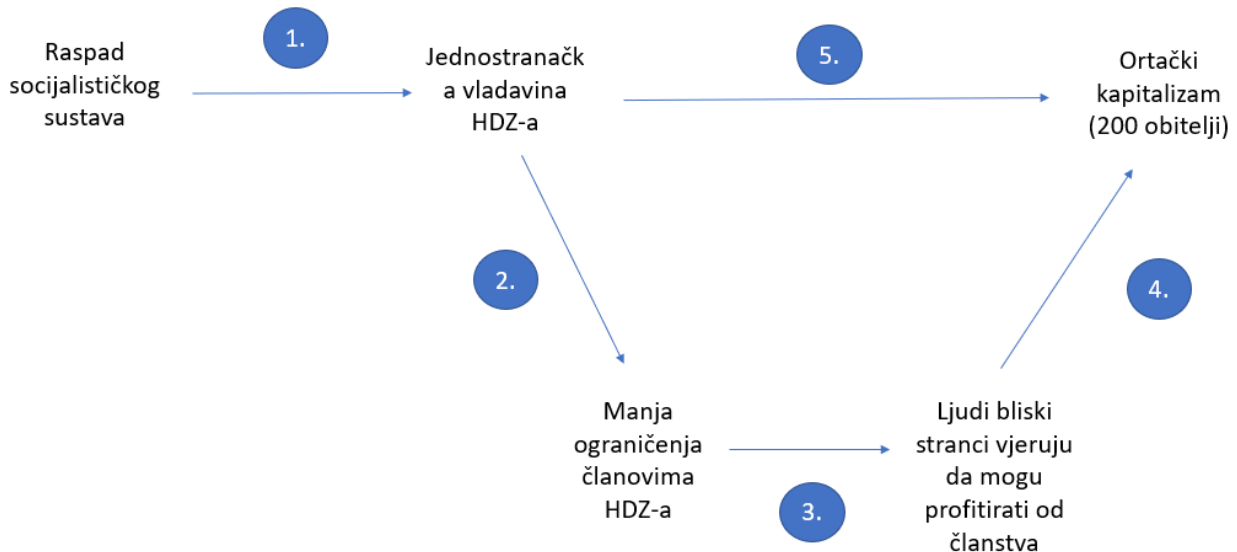
Sekulić i Šporer u znanstvenom su radu „Formiranje poduzetničke elite u Hrvatskoj” prepoznali dva osnovna načina na koji je stvorena poduzetnička elita u Hrvatskoj – jedan je iz privatnog sektora koji je postojao i za vrijeme dominacije društvenog sektora, drugi je iz novostvorenog sektora (nastao privatizacijom društvenog sektora), a koji karakterizira formalni ili neformalni utjecaj države koji je jači od utjecaja vlasnika (Sekulić, Šporer, 2000). Zbog toga što vlasništvo nije značajno za formiranje nove kapitalističke klase, može se zaključiti da će razvojni put kapitalizma u postkomunističkim zemljama biti drugačiji nego onaj na Zapadu, gdje je prvo bilo formirano vlasništvo, privatni sektor se lagano širio, a tek naknadno, zbog akumulacije kapitala i nastanka korporacija, dolazi do menadžerskog kapitalizma (Sekulić, Šporer, 2000). U tranzicijskim zemljama kreće se od menadžerskog kapitalizma, dolazi do kapitalizma bez kapitalista, preskače se mali privatni sektor – privatiziraju se kompanije u državnom (društvenom) vlasništvu (Sekulić, Šporer, 2000). Ipak, mali će privatni sektor rasti i neki njegovi segmenti će se korporativizirati te će tako struktura kapitalizma u postkomunističkim zemljama sve više nalikovati onoj u razvijenim kapitalističkim zemljama (Sekulić, Šporer, 2000).

Razvojni put kapitalizma kojim je Republika Hrvatska krenula najbolje opisuje sintagma ortački kapitalizam. Franičević opisuje ortački kapitalizam kao:

„uske veze političara i poduzetnika, njihove korupcionaške mreže, instrumentalizaciju politike u partikularne svrhe, traganje za rentom... On je srž političko-ekonomskog modela nastalog

devedesetih godina, a ujedno je i bit njegove krize. Smatram da je ortački kapitalizam u Hrvatskoj prvenstveno rezultat političkih/institucionalnih odabira, koji su nastali u specifičnom kontekstu prilika i tradicije... Ortački kapitalizam ima sustavnu i epidemičnu narav” (Franičević, 2002:8).

Snažnu vezu između političkog i ekonomskog sustava devedesetih u Hrvatskoj omogućio je kontekst u kojem se odvijala tranzicija iz socijalističkog sustava u ortački kapitalizam. Društveni sustavi vidljivi su obrasci, postoje i u vremenu i u prostoru kroz društvenu reprodukciju (Giddens, 1979). U nastavku rada nastanak ortačkog kapitalizma bit će opisan kao što je to prikazano na dijagramu 2.

Dijagram 2. Nastanak ortačkog kapitalizma

3.1. Jednostranačka vladavina Hrvatske demokratske zajednice

Jugoslavija se raspala zbog sve većeg pritiska srpskog nacionalizma na ostale zemlje federacije, najjače na Sloveniju koja je bila optuživana za „separatizam” (Goldstein, 2013). Početkom 1990. godine počinje jačati i pritisak na Hrvatsku zbog širenja višestranačja i jačanja opozicijskih stranaka – tvrdilo se da je na djelu „buđenje ustaštva” (Goldstein, 2013). Tadašnja komunistička vlast nije imala ni podršku naroda, ni moći kako bi reagirala na Miloševiću

politiku (Goldstein, 2013). Početkom 1990. godine raspisani su slobodni izbori te se, prema Goldsteinu: „[...] moglo pretpostaviti da će pobijediti onaj tko birače uvjeri da će najžešće braniti ugroženi suverenitet Hrvatske i obračunati se s omrznutim komunistima. U tom natjecanju za ‘najvećeg Hrvata’ Franjo Tuđman i njegov HDZ bili su očiti favoriti.” (Goldstein, 2013:418). HDZ-u je u pobjedi na izborima pomogao i pomalo sumnjivi atentat na Tuđmana koji je pokušao anonimni Srbin za vrijeme predizbornog skupa u Benkovcu (Goldstein, 2013). HDZ je osvojio 42% glasova, ali je zahvaljujući izbornom sustavu koji je izgradio Savez komunista tako da najviše pogoduje stranci na vlasti – HDZ je u saboru dobio 205 od ukupno 356 mjesta, a u glavnom saborskom domu (Zastupničkom) imao je dvotrećinsku većinu (Goldstein, 2013), Tuđman je postao „Predsjednik Predsjedništva Republike Hrvatske”, prema Goldsteinu: „praktični šef Hrvatske” (Goldstein, 2013:419). HDZ je vješto koristio pozitivne političke trenutke kako bi učvršćivao svoju vlast. Tako su početkom 1992. godine (Hrvatska je tada međunarodno priznata) održani parlamentarni izbori, 1993. godine (nakon oslobađanja dubrovačkog zaleđa i akcije Maslenica) izbori za županijski dom Sabora Republike Hrvatske, 1995. godine (nakon akcije Bljesak i Oluja) parlamentarni i 1997. godine (nakon dovršenja procesa mirne reintegracije) izbori za županijski dom (Lamza Posavec, 2000).

Jugoslavija se raspala i s njome socijalistički sustav, time je započeo interval promjena između dva sustava (tranzicija), od socijalističkog do ortačkog kapitalizma. Tranzicija se odvijala na tri razine: društvenoj, političkoj te gospodarskoj. HDZ je praktički zavladao jednostranački. Članovi HDZ-a i njihovi simpatizeri sjedili su u Vladi i njezinim tijelima, kao i na svim funkcijama u Saboru (Goldstein, 2013). Trodioba vlasti, koja je iznimno važna za normalno funkcioniranje demokracije, nije zaživjela u prvom desetljeću tranzicije. Hrvatsko je sudstvo početkom devedesetih godina bilo pod ogromnim pritiskom. U pet godina HDZ je promijenio pola sudaca i 80% državnih odvjetnika, njegovi ljudi vode sudbeno vijeće te tako direktno utječu na sudski kadar (Pavelić, 2015). Tuđman pred izbore izjavljuje da je sramotno da su u Karlovcu 7 od 22 sudaca srpske nacionalnosti (Pavelić, 2015). Oporba nije stala u obranu sudaca, oni se osjećaju samima (Pavelić, 2015), određeni suci čak su davali intervjuje za satirične novine *Feral Tribune* (rijetki primjer nezavisnog novinarstva u tom razdoblju), što je dobar pokazatelj da su postojali pritisci na suce te da nisu imali mnogo prostora za djelovanje. Zakonodavna i izvršna vlast također nisu odvojene te su se tako krojili zakoni koji su dijelom omogućavali korupciju, nepotizam i pljačku širokih razmjera. Tako je, primjerice, zakon o privatizaciji omogućavao zaposlenicima poduzeća

da prvi otkupljuju poduzeće koje je bilo u društvenom vlasništvu, kojim su zaposlenici i uprava upravljali, te je dolazilo do uspješnih preuzimanja iznutra, no to nije bio cilj vlasti koja 1993. godine spušta prag dionica koje zaposlenici mogu kupiti na 50% (Franičević, 2002). HDZ se našao u situaciji u kojoj je imao veliku moć, u kojoj ga zakonski okvir i demokratske vrijednosti nisu ograničavale u ilegalnom djelovanju.

3.2. Situacijski mehanizmi – manja ograničenja za članove HDZ-a

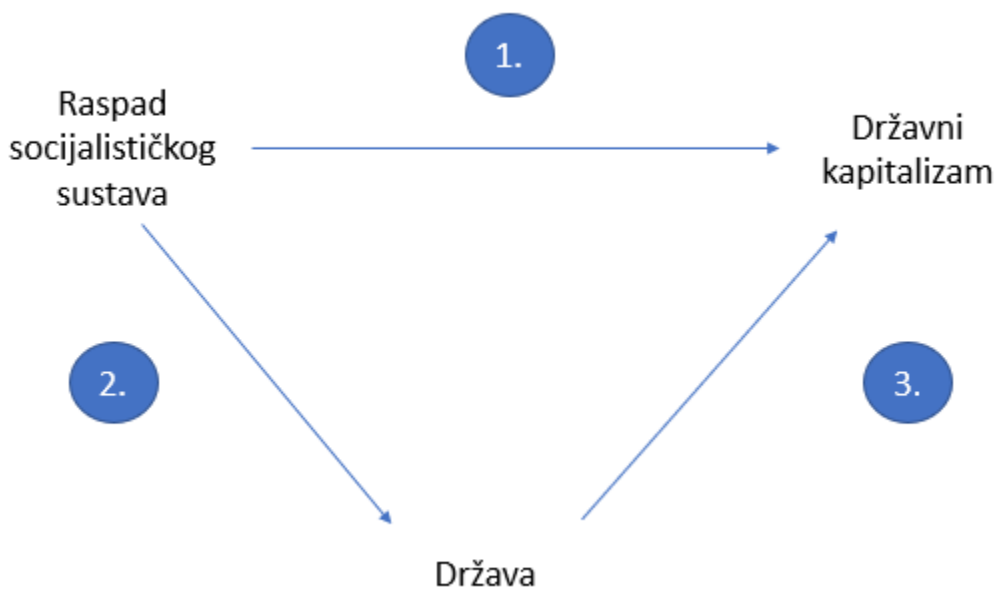
Situacija u kojoj se našlo članstvo HDZ-a je sljedeća: velikom izbornom pobjedom omogućen im je pristup vladajućim pozicijama i mnogim resursima kojima država raspolaže; nadalje, zbog promjene režima mijenjao se ekonomski sustav – poduzeća u društvenom vlasništvu prvo su pretvorbom postala državna te su onda privatizirana; počinjao je Domovinski rat (fokus javnosti nije bio na procesu privatizacije), a i rat se pokazao, prema Franičeviću: „zlatnom i jedinstvenom prilikom za različite ‘sheme’ i ‘trgovanje’ velikih razmjera” (Franičević, 2002:20); zbog potrebe za izgradnjom snažnog nacionalnog identiteta, HDZ je mogao djelovanje oporbe, novinara i civilnog društva označavati kao „antihrvatsko” i time umanjivati i gušiti bilo kakvu kritiku – članovima stranke je tako, zbog čvrste vlasti i konteksta, omogućeno puno šire djelovanje, odnosno HDZ je postao iznimno moćna stranka koja je, između ostalog, uvelike kontrolirala i utjecala na proces privatizacije.

Ivo Goldstein dobro primjećuje da je

„većina vodećih članova HDZ-a koji su preuzimali državne funkcije bili bivši članovi SK koji su u doba sloma Hrvatskog proljeća ili kasnije otpali od komunizma zbog svoje nacionalističke orijentacije, te nisu imali, niti su pod komunizmom mogli imati, bilo kakve pripreme i prakse za demokratsko upravljanje državom nego su zavladao onako kako su naučili u svojoj bivšoj partiji. Potpuno je zanemaren demokratski princip trodiobe vlasti na zakonodavnu, izvršnu i sudsku. Posvuda su na vodeća mjesta ubrzo postavljeni članovi HDZ-a ili njihovi bliski suradnici, pa se nije mogla uspostaviti nezavisnost institucija nužna za funkcioniranje demokracije. Tome je mnogo pridonio i autoritarni nastup i način vladanja samoga Franje Tuđmana; apsolutnu podršku i autoritet u svojoj stranci on je prenio i na svoje nove državničke funkcije.” (Goldstein, 2013:420)

Država, odnosno Hrvatska demokratska zajednica, bila je ta koja je stvarala novu kapitalističku klasu nakon raspada Jugoslavije. Pomoću Staljinova modela možemo razumjeti

zašto je država ta koja stvara novu kapitalističku klasu. Staljin je usporedio socijalističke i građanske revolucije, gdje građanske revolucije nastupaju nakon što je socijalna osnovica, građanska klasa, već bila formirana (Sekulić, Šporer, 2000). Tada se društveni odnosi i struktura političke moći usklađuju s novonastalim društvenim promjenama – takvih preduvjeta u socijalističkim revolucijama nema, pa tu nastupa Partija koja u ime još neizgrađene klase izgrađuje socijalizam (Sekulić, Šporer, 2000). Kao što su autori primijetili, ista ta logika se može primijeniti na analizu raspada socijalizma gdje ne postoji kapitalistička klasa prema kojoj se usklađuje novi sustav, nego upravo obratno – sustav se ruši u ime kapitalizma, ali pošto te kapitalističke klase nema, ona se tek počinje graditi (Sekulić, Šporer, 2000). Kako je Partija stvarala novu klasu pri uspostavi komunističkog sustava, tako sada država, odnosno HDZ-ov državni aparat, stvara uvjete za novu kapitalističku klasu (Sekulić, Šporer, 2000) koja će biti osnova novog sustava (Model 1).

Model 1: 1. točka predstavlja tranziciju; 2. točka jačanje novog državnog aparata (državni aparat je trebao biti jak kako bi mogao izgraditi novi sustav za koji nisu postojali preduvjeti); 3. država stvara novu klasu i novi sustav.

Proces privatizacije započet je u bivšoj Jugoslaviji već 1988. godine kada je „osnivanje privatnih poduzeća bilo moguće bez uvjeta, a Zakon o privatizaciji godinu dana kasnije omogućio je, osim toga, i pretvorbu postojećih poduzeća u privatna” (Kušić, 2007:100). Privatizacija je

nastavljena i u ratno vrijeme – loša ekonomska situacija onemogućila je brojne građane da sudjeluju u privatizaciji, mnogi su bili sretni što mogu prodati udjele u poduzeću za vrlo male iznose (Franičević, 2002).

„Rat je također doveo do znatno manjeg udjela stranog kapitala, uključujući i iseljenički kapital. Novi poduzetnici, izabrani menadžeri i politički štíćenici HDZ-a najviše su profitirali od te situacije, jer su pri financiranju svojih poslova bili najbliži fondovima i bankama pod državnom kontrolom. Osim toga, i izvanredne prilike za vrijeme rata znatno su utjecale na raspodjelu ograničenih vladinih resursa za oblikovanje i nadzor privatizacije.” (Franičević, 2002:19)

Država je trebala, kako bi privatizacija mogla funkcionirati, naći ili stvoriti moguće kupce, definirati sustav procjene vrijednosti poduzeća i omogućiti pristup kapitalu kupcima koji ga nemaju – u sva tri aspekta postupak nije proveden pošteno, nego se pogodovalo određenim pojedincima te se tako ortački kapitalizam počeo usustavljati (Bičanić, Ivanković, 2017). Ideja je bila da se stvori nova nacionalna kapitalistička klasa i kapital koji bi konkurirao poduzećima iz inozemstva koja su u drugoj sredini devedesetih počela ulaziti na hrvatsko tržište (Bičanić, Ivanković, 2017). Potrebno je naglasiti da su menadžeri u socijalizmu, i u privatnom i u društvenom sektoru, bili primorani često izbjegavati zakone, oslanjati se na neslužbeno gospodarstvo kako bi njihova poduzeća uopće preživjela jer je prije nego što se socijalistički sustav raspao dolazilo do čestih promjena propisa, postojale su mnoge nepotrebne regulacije te su se događali brojne nepredviđene situacije koje su onemogućavale normalno poslovanje te su socijalistički menadžeri (koji su najvažniji sudionici kasnije tranzicije) u proces privatizacije ušli s vrijednosnim sustavom poslovanja kojem nije strano izbjegavanje zakona, a u tranziciji su im se otvorile brojne prilike (Bičanić, Ivanković, 2017).

Opisani situacijski mehanizmi tumače prvu vezu makro i mikro razine (2. strelica na dijagramu 2). Tako su se utjecajni pojedinci učlanjeni u HDZ i poduzetnici bliski stranci našli u iznimnoj situaciji gdje su praktički jednostranački vladali državom i njezinim resursima u trenutku ekonomske tranzicije; dok im je ratno stanje omogućilo diskretnije djelovanje vezano uz malverzacije tijekom privatizacije; gdje veliki dio ostalih aktera radi krize i općenito niskog životnog standarda nije bio u mogućnosti sudjelovati u privatizaciji; gdje je država, odnosno HDZ stvarao novu kapitalističku klasu. Utjecajni pojedinci učlanjeni u HDZ, i oni bliski stranci, bili su u poziciji moći te su imali širok prostor za djelovanje, time su svojim akcijama utjecali na stvaranje

obrazaca, odnosno praksi koje će definirati novi sustav, ortački kapitalizam koji i trideset godina nakon početka tranzicije i dalje guši cjeloviti razvoj Republike Hrvatske. Zbog malih ograničenja koje su određeni akteri imali tijekom procesa privatizacije kod dijela aktera se stvorilo vjerovanje da se članstvom u stranci može profitirati.

3.3. Mehanizmi formiranja akcije

Korumpirano i nezakonito djelovanje političkih i gospodarskih elita stvorilo je kod dijela aktera vjerovanje da članstvom ili dobrim odnosima s HDZ-om mogu profitirati. Takvo je vjerovanje nastalo kroz društvenu interakciju gdje je akcija jedne grupe ljudi utjecala na druge aktere u stvaranju vjerovanja da se može profitirati učlanjenjem u stranku, što radi mogućeg zaposlenja u državnim poduzećima, što radi puno većih poslovnih prilika. Dakle, postojala je motivacija za učlanjenjem ili suradnjom sa strankom radi vjerovanja da se članstvom može profitirati. Što je više aktera djelovalo u tom smjeru, ortački je kapitalizam kao sustav postajao snažniji u smislu reprodukcije, ponavljanja sličnih praksi temeljenih na nepotizmu, korupciji, na izvlačenju novaca iz privatiziranih ili državnih poduzeća i sl. (Franičević, 2002; Bičanić, Ivanković, 2017), dok je neumreženim akterima otežano djelovanje u novom ekonomskom sustavu. Budući da je država, odnosno HDZ, stvarala novu kapitalističku klasu (Sekulić, Šporer, 2000), vjerovanje da se učlanjenjem u, odnosno suradnjom s HDZ-om može profitirati (Čakar, 2009) vrlo je logično s obzirom na situaciju u kojoj se stranka i država u tom trenutku nalazila. Što je više pojedinaca pretpostavljalo na koji način djeluju HDZ i pojedinci koji se vežu uz stranku, to je povjerenje u državu bilo manje, ali i odluka za učlanjenje u stranku logičnija. Tako je utjecaj političke i ekonomske elite na ostale aktere bio i direktan i indirektan.

Jedan od većih korupcijskih skandala, slučaj FIMI medije interesantan je za ovaj rad jer se u djelovanju političkih i ekonomskih aktera može vidjeti kako se od suradnje s HDZ-om uistinu može profitirati, naime osim što je na sudu utvrđeno da je premijer Ivo Sanader naredio šefovima državnih poduzeća da rade s FIMI medijom kako bi se izvlačio novac iz državnog proračuna, također je utvrđeno da su određeni HDZ-ovi donatori dobivali unosne poslove s državom (Podumljak, Barrett, 2015).

Početkom 2021. godine mediji su doznali da USKOK posjeduje snimku HDZ-ova gradonačelnika Požege koji direktoru požeškog Komunalca diktira koje sve tvrtke trebaju dobiti

poslove energetske obnove, što direktor Komunalca na kraju ne čini i sve prijavljuje USKOK-u (Pandžić, 24sata, 2021). Posebno je zanimljiv moment u kojem gradonačelnik Požege šefu komunalca kaže sljedeće:

„Ti samo radi po svome, nazvat će te gradonačelnik da ništa ne poduzimaš i ne radiš dok ne sjedneš s njim kad se vrati s puta. Prevario si me kao kolegu i prijatelja, prevario si i gradonačelnika. Ne želiš se ni učlaniti u HDZ iako si obećao i nisi napravio, peti put te pitam, obećao si ovo, obećao ono i nisi ispunio. Pa kako ti misliš napredovati u sustavu? Na što mu je šef Komunalca odgovorio: ‘Po PS-u’” (Pandžić, 24sata, 2021).

Ovaj razgovor i slučaj FIMI medije dobro ukazuje kako funkcionira sustav ortačkog kapitalizma i objašnjava zašto se kod ljudi stvara vjerovanje da se članstvom u HDZ-u može profitirati. Također je i zanimljiv moment u kojem šef Komunalca odbija sudjelovati u korupcijskim radnjama, time u istom razgovoru vidimo kako se ortački kapitalizam reproducira, ali i način kako se reprodukcija takvog sustava može smanjiti, do mjere u kojoj neće biti toliko značajan čimbenik koji otežava razvoj Republike Hrvatske.

Razgovor gradonačelnika Požege, kao lokalni primjer, nije relevantan za nastanak ortačkog kapitalizma, ali pokazuje da se taj sustav i dalje reproducira, i to kroz slične prakse, odnosno kroz slične mehanizme kojima je usustavljen devedesetih. Činjenica je da i akteri iz drugih stranaka znaju bili pod istragama državnog odvjetništva i policije samo učvršćuje ortački kapitalizam, jer i oni reproduciraju sam sustav, te se dodatno gubi povjerenje u demokratske i ekonomske procese.

3.4. Transformacijski mehanizmi – uspostavljanje ortačkog kapitalizma

Prijelaz s mikro na makro razinu iznimno je važan za kvalitetno razumijevanje društvenih procesa jer u tom momentu (četvrta strelica u drugom dijagramu) postaju vidljivi transformacijski mehanizmi, odnosno postaje vidljivo kakav utjecaj na sustav ima djelovanje entiteta – makro-razina prvo je utjecala na vjerovanja, želje i mogućnosti aktera (druga strelica), te onda ti promijenjeni motivacijski čimbenici utječu na usustavljenje obrazaca (treća strelica), koji onda transformiraju makro-razinu (četvrta strelica). Ponavljanjem obrazaca nastalih tijekom privatizacije, koja se prema Franičeviću „practicirala kao hijerarhijski proces socijalnog inženjeringa obilježen uskom uzajamnom povezanošću i prožimanjem između prilično malobrojnih skupina nove nacionalne gospodarske i političke elite” (Franičević, 2002:18),

usustavljen je sustav koji najbolje opisuje sintagma ortački kapitalizam. Nedostajalo je transparentnosti, postojale su široke mogućnosti za diskrecijsko ponašanje, nepotizam, dogovaranje, korupciju i grabežljivost (Franičević, 2002). Prema Franičeviću je:

„moguće razumjeti kako je relativno mala skupina moćnih vanjskih aktera s dobrim vezama uspjela stvoriti goleme holdinge i preuzeti nadzor nad desecima poduzeća. U većini slučajeva, sa skromnim početnim kapitalom ili čak bez njega! Nastalo je otprilike desetak velikih privatnih holdinga, koji su kontrolirali stotine tvrtki u industriji, trgovini, uslugama, medijima i bankama. U tom je procesu postalo prilično jasno da vlasnička struktura može biti mnogo složenija nego što se ranije smatralo. Praksa korištenja ‘skrivenih partnera’, koja je izašla na vidjelo u skandaloznoj aferi oko Dubrovačke banke, ukazuje na mogućnost da su neki ‘tajkuni’ zapravo nečiji ‘agenti’, bilo nekih političara, bilo dobro organiziranih skupina utemeljenih na zajedničkoj lokalnoj ili nekoj drugoj vrsti identiteta.” (Franičević, 2002:21)

Stvorila se klima nepovjerenja, politička moć se koristila kao direktni put za stjecanje materijalne koristi, nova kapitalistička klasa mogla je funkcionirati samo u monopolističkim uvjetima zaštite – država ih je štitila od tržišnih sankcija (dobar primjer je slučaj Agrokora) (Bičanić, Ivanković, 2017), novu klasu su činili oni koji su politički lojalni i spremni za ući u posao (naravno uz pojedince koji svoj socijalni kapital prenose iz prošlog režima – doktori, znanstvenici, odvjetnici, stručnjaci) (Sekulić i Šporer, 2000). U takvoj atmosferi konstruirana je „moralna ekonomija” koja i danas koči hrvatsko gospodarstvo. Franičević definira „moralnu ekonomiju” kao društvene norme i percepcije, vrijednosti i sudove koje akteri imaju o svom individualnom sudjelovanju i ulogama u gospodarskim procesima, kao i općenito o prirodi gospodarskog sustava i njegovim rezultatima. Tu je osobito riječ o pravičnosti i pravednosti, poštenju i zaslugama, onome što je prihvatljivo i što nije (Franičević, 2002:7). Norme, vrijednosti, percepcije i sudovi aktera bile su takve da su loše utjecale na razvoj gospodarstva u bivšoj Jugoslaviji gdje je postojalo mnogo sitne korupcije (Grubiša, 2010) i gdje su djelatnici često potkradali vlastita poduzeća (Štulhofer, 2000). Nizak životni standard – dodatno pogoršan tranzicijskim promjenama – mnogima nije ostavljao puno prostora za djelovanje, pa je oportunistički, zaobilazanje zakona kada postoji korist (Štulhofer, 2000), postajao norma u ekonomskom sustavu.

Raspadom Jugoslavije, zbog konteksta u kojem su akteri djelovali, „moralna ekonomija”, odnosno norme, vrijednosti, percepcije i sudovi aktera o ekonomskom sustavu u kojem sudjeluju (ortački kapitalizam), nisu postale povoljnije za ekonomski razvoj od onih koje su postojale u

starom režimu. Mnoge negativne prakse postaju samo još vidljivije te dodatno potkopavaju „moralnu ekonomiju” koja je od velikog značaja za kvalitetnu ekonomsku tranziciju. Što je više aktera bilo upleteno, s HDZ-om (važno je napomenuti da se i uz druge stranke vežu korupcijske afere – SDP, IDS, HNS, ali je HDZ taj koji se našao u situaciji da „postavlja pravila igre”) u malverzacijama, to je ortački kapitalizam postajao snažniji, a „moralna ekonomija” slabija.

3.5. Reprodukcijska orđakog kapitalizma

Hrvatske građane trideset godina u kontinuitetu mediji izvještavaju o mnogobrojnim korupcijskim aferama, čiji dionici često ne budu formalno sankcionirani, a ako ih se i sankcionira, kazne su uglavnom mizerne ili u raznim fazama sudbenog procesa pobjegnu u susjednu Bosnu i Hercegovinu. Akteri mogu znati što će drugi akteri učiniti bez da se poznaju, to znanje ili vjerovanje o akcijama drugih može utjecati na akcije pojedinca iako nisu u direktnoj interakciji s tim akterima (Hedström, 2005). Znanje aktera da političke i ekonomske elite često sudjeluju u malverzacijama smanjuje produktivnost, inovativnost, povjerenje te potiče sitnu korupciju, a prema Grubiši svaki je tip korupcije politička korupcija jer korupcija u demokracijama ima društvene posljedice, što na kvalitetu političkog procesa, što na sustav vrijednosti i na političku kulturu (Grubiša, 2010).

Prema Ravliću:

„sustav političke korupcije izgrađen je u devedesetima, kad je provođena pretvorba i privatizacija. Tada je oblikovana klijentelistička struktura sa specifičnom mrežom odnosa, sastavni dio koje je bila korupcijska razmjena. Nastala je na modelu privatizacije koji je trebao stvoriti novu vlasničko-poduzetničku strukturu od stranačkih dužnosnika iz vrha stranke i članova koji su im bili bliski po srodničkoj ili interesnoj povezanosti. Kako je HDZ bio dosta decentralizirana stranka, sa znatnom autonomijom regionalnih organizacija, neki moćni regionalni lideri mogli su stvoriti svoje klijentelističko-poslovne mreže. Pouzdani stranački ljudi (nova poduzetnička elita) preuzimali su poduzeća i stvarali svoja manja ili veća poslovna carstva.” (Ravlić, 2010:1259)

„Moralna ekonomija” se, u kontekstu u kojem država gradi novi ekonomski sustav birajući sudionike na temelju političkih i rodbinskih veza, čime utječe i na akcije drugih aktera (sudjelovanje u korupciji, otežano poslovanje, nemogućnost sudjelovanja u procesu privatizacije), ne može mijenjati, ne mogu nastati norme, vrijednosti, percepcije i sudovi koji bi poticali razvoj

poduzetništva, stvorili klimu povjerenja koja bi olakšala poslovanje, smanjili rizik pri poslovanju. „Moralna ekonomija” Hrvatske koči gospodarski razvoj zemlje te olakšava reprodukciju obrazaca, odnosno praksi koje karakteriziraju ortački kapitalizam.

Primjeri korupcije, gospodarskog kriminala, nepotizma, od početka tranzicije do danas, brojni su. U sljedećem odlomku navest ćemo neke značajne primjere kako bi se uvidio kontinuitet, a i prakse koje karakteriziraju ortački kapitalizam koji negativno utječe na „moralnu ekonomiju”. Važno je naglasiti da se sva gospodarska djelatnost ne može svrstati pod ortački kapitalizam, da postoje poduzeća koja se bore na nepravednom tržištu bez pomoći politike te da kapitalističku klasu ne čine samo pojedinci koji su se obogatili pomoću veza i poznanstava, nego i pojedinci koji su našli dobre tržišne niše te ne ovise samo o domaćem tržištu (primjerice Rimac Automobili, Nanobit, Infobit i sl.). Ali ako se poduzeće, recimo, bavi prodajom proizvoda važnih za infrastrukturu države, kao što je prodaja cijevi, onda uvelike ovisi o javnoj nabavi koja često biva namještena. Čest je slučaj da postoje specifični zahtjevi koje samo jedno poduzeće može zadovoljiti (Puškarić, Lider, 2016). Dakle, ono poduzeće koje ima određene političke veze i/ili mogućnost podmititi direktora nekog državnog poduzeća lakše može doći do unosnih poslova, a ostala poduzeća teže opstaju ako ovise samo o malim poslovima. Ortački kapitalizam stvara nepravedno tržište jer država izravno podržava dio kapitalističke klasu, što im omogućuje bolju početnu poziciju. U tom kontekstu, poduzeća koja ovise o poslovima s državom mogu puno bolje poslovati ako su umrežena s političkim elitama.

3.5.1. Primjeri ortačkog kapitalizma – značajne afere

Zanimljiv primjer funkcioniranja ortačkog kapitalizma je afera „Grupo”. Nino Pavić, Miroslav Kutle, Vinko Grubišić i Ivić Pašalić željeli su imati monopol nad medijskim sektorom u Hrvatskoj te monopol na distribuciji tiskanih medija (Kutle je bio vlasnik Tiska). Kutle je financirao preuzimanje medija pomoću bankovnih kredita koje je dobivao kao povlaštenu HDZ-ov kapitalist (Babić, Nacional, 2002). Jedino je Miroslav Kutle pravomoćno osuđen, ali u aferi „Gradske podrumi”, no izbjegao je kaznu bijegom u Bosnu i Hercegovinu te je 2020. godine pravomoćno oslobođen optužbi u aferi „Tisak” zbog zastare (Šagolj, *Slobodna Dalmacija*, 2020). Na primjeru ove afere, vidljivo je da državno odvjetništvo i pravosudni sustav imaju ograničen prostor za djelovanje jer je sankcioniran samo jedan akter. Javnosti su poznati brojni primjeri

velike, političke korupcije te se često u medijima može pročitati da državno odvjetništvo drži slučajeve u ladicama.

Primjer afere „Fimi Media” oslikava kako političari preko poduzeća koja posluju s državom izvlače novac. USKOK (Ured za Szbijanje Korupcije i Organiziranog Kriminala) 2009. godine pokreće izvide zbog sumnje da je bivši premijer Ivo Sanader HDZ-u i sebi priskrbio preko 70 milijuna kuna iz javnih poduzeća, preko tvrtke Fimi Media koja je izdavala račune za fiktivne usluge, stvarajući tako HDZ-ov „crni fond” (Jandrić, *NI*, 2020). Krivnju su priznali i vlasnica Fimi Medije i tadašnji rizničar HDZ-a i stranačka blagajnica (Jandrić, *NI*, 2020). Godine 2014. Ivo Sanader biva osuđen na kaznu od devet godina, ali se žali vrhovnom sudu koji ukida presudu i nalaže novo suđenje (Jandrić, *NI*, 2020). Na novom suđenju svi optuženi tvrde da nisu krivi. Godine 2020. donesena je nova nepravomoćna presuda po kojoj je Ivo Sanader osuđen na osam godina zatvora te je HDZ proglašen odgovornim (Krajinović, *Dnevnik.hr*, 2020). Slučaj Fimi Medije mogao bi biti idealtipski primjer ortačkog kapitalizma gdje se pomoću uskih veza političara i poduzetnika izvlači novac iz državnog proračuna.

USKOK je u aferi „Janaf” 2020. godine podnio kaznenu prijavu protiv 13 osumnjičenih i predsjednika uprave Janafa Dragana Kovačevića zbog trgovanja utjecajem i davanja mita, zbog nezakonitog pogodovanja (Jozinović, Sirovica, *HRT*, 2020). Pogodovalo se tvrtki koja često posluje s državnim firmama i sudjeluje u brojnim projektima koje financira država ili grad (*HINA, Telegram*, 2020). USKOK je otkrio i tajni Kovačevićev klub u koji su zalazili brojni utjecajni pojedinci. Sumnja se da su se u klub unosili novci te da su se tamo odrađivale nezakonite transakcije te se na fotografiji unutrašnjosti kluba može vidjeti brojač novca (Tomšić, *Index*, 2020). Također, supruga zamjenice zagrebačkog županijskog državnog odvjetnika tereti se da je skrivao oko 4,5 milijuna kuna u stanu svoje supruge (Bastalić, *HRT*, 2020). Slučaj u kojemu suprug državne odvjetnice sakriva „prljavi” novac, u kojemu se ponovno jasno vidi da postoje povlaštena poduzeća s kojima država posluje iz interesa, gdje se, za vrijeme totalnog *lockdowna* uzrokovanog pandemijom koronavirusa, predsjednik države s drugim pojedincima nalazi u Kovačevićevom klubu samo dodatno narušava povjerenje građana u politički i ekonomski sustav.

Slučaj Agrokor iznimno je zanimljiv. Agrokor je postao multinacionalna kompanija koja je zapošljavala oko 40 000 ljudi u Hrvatskoj te još oko 20 000 u inozemstvu (Bičanić, Ivanković, 2017). Ivica Todorčić, „gazda” te korporacije počeo je preuzimati poduzeća tijekom privatizacije

devedesetih uz financijsku pomoć banaka, odnosno vlasti, te je izrazito zanimljivo da je drugi val preuzimanja poduzeća počeo za vrijeme sljedeće HDZ-ove vlade nakon 2003. godine kada Ivo Sanader preuzima vlast (Bičanić, Ivanković, 2017). Koncern Agrokor činilo je četrdesetak poduzeća. Koncern se raspada jer je Agrokor djelovao u kontekstu ortačkog kapitalizma, gdje je postojao samo jedan „gazda” čije odluke i djelovanje nisu propitkivani, nije se obavezno izlagalo drugo mišljenje – tako ne može poslovati moderno poduzeće s raznolikim poslovnim sastavnicama u složenom poslovnom okruženju (Bičanić, Ivanković, 2017). Iz Agrokora je izvlačen novac, lažirana su izvješća, država je često pomagala poduzeću te ga je štitila na tržištu, mnogi su zaposlenici odlazili na visoke državničke funkcije ili su se s njih vraćali nazad u poduzeće, što je očit sukob interesa (Bičanić, Ivanković, 2017) – Agrokor vrlo dobro oslikava ortački kapitalizam.

Postoji još mnoštvo primjera korupcije i nepotizma, za mnoge nije bilo nikakvih sankcija, a kada su i postojale, bile su blage. Akcije dijela političke i ekonomske elite potkopavaju „moralnu ekonomiju” u kontinuitetu trideset godina te otežavaju razvoj Republike Hrvatske. Posljedice takvog sustavnog kriminala još su veće jer je Hrvatska tranzicijska država koja i dalje gradi demokratske institucije na lošim temeljima.

3.6. Posljedice ortačkog kapitalizma

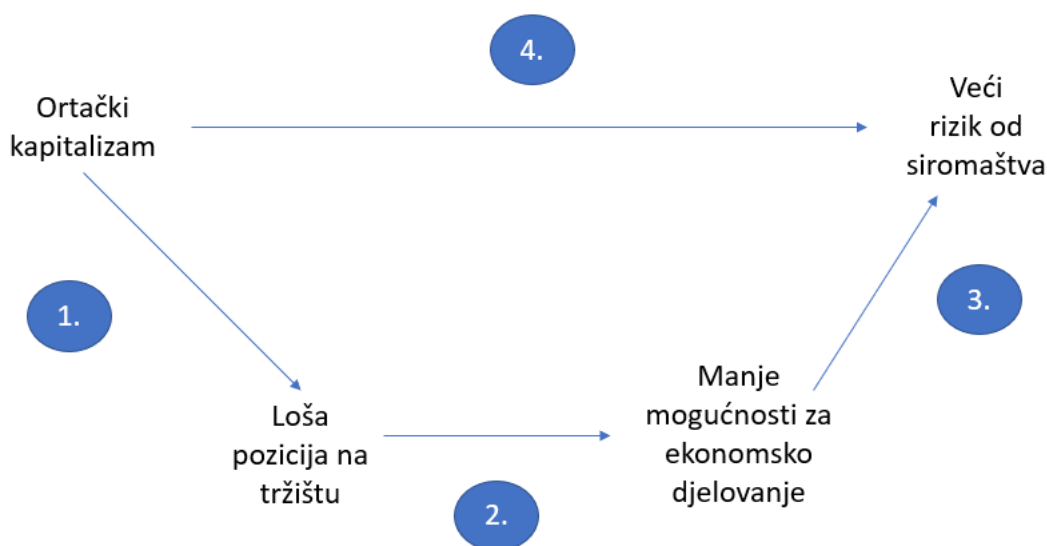
Nepravedan ekonomski sustav utječe negativno na sve razine društva. Posljedice su brojne: veliki broj građana na rubu je siromaštva; preveliki državni aparat (Franičević, 2002) koji se ne smanjuje jer stranke nepotizmom grade glasačku bazu; izgrađena je „moralna ekonomija” koja usporava razvoj; korupcija na svim razinama, pa nije pošteđen ni sport, ni civilno društvo, ni visoko obrazovanje; zbog fokusa na partikularne interese nedostaju brojne reforme koje bi pomogle razvoju, primarno reforma obrazovanja, zdravstva, sudstva te porezna reforma; usustavljenje korupcije i nepotizma; utjecaj na estetski izgled naseljenih područja (preizgrađenost obale i gradova): ilegalna gradnja i gradnja koja nije u javnom interesu, loša demografska kretanja i visoka stopa emigracije. Hrvatska nakon Malte ima najveću stopu emigracije 21,9% u Europskoj uniji (RTL, 2019); loša reakcija države na izvanredna stanja; populizam; manje medijske slobode itd.

Tumačenje pomoću analitičkog mehanizma Colemanova čamca podrazumijeva da se mehanizmi mogu nadovezivati jedan na drugog, odnosno da posljedica jednog mehanizma može

biti uzrok drugog mehanizma i obrnuto. U nastavku rada posljedice ortačkog kapitalizma bit će vizualizirane pomoću Colemanova čamca. Ortački kapitalizam, koji se usustavio zbog situacije u kojoj se našao HDZ nakon raspada socijalističkog sustava (dijagram 2.), bit će polazna točka (uzrok) za dijagrame kojima objašnjavamo posljedice ortačkog kapitalizma. Važno je napomenuti da ortački kapitalizam nije jedini uzrok svih gore navedenih i u tekstu razmatranih posljedica. Na navedene društvene procese utjecalo je više faktora, pri čemu je ortački kapitalizam svakako jedan od važnih čimbenika.

3.6.1. Siromaštvo

Veliki se broj obitelji kroz devedesete, zbog gubitka posla (zbog pljačke kroz proces privatizacije, ali i zbog gubitka tržišta mnoga se poduzeća gase), morao oslanjati na neformalno gospodarstvo (Franičević, 2002; Karajić, 2002). Prema Franičeviću, bilo je „previše onih koji jedva preživljavaju.” (Franičević, 2002:24) Statistički podaci iz 2018. godine pokazuju da situacija nije puno bolja trideset godina nakon početka tranzicije, tako je 24,8% ispitanika 2018. godine prema Državnom zavodu za statistiku bilo u riziku od siromaštva ili socijalne isključenosti. 14,1% stanovnika vrlo teško spaja kraj s krajem, 28,6% teško, a 40,1% ispitanika s malim poteškoćama (*Statističke informacije*, 2020). Dakle 83% ispitanika ima barem nekakvih poteškoća s financijama, odnosno sa spajanjem kraja s krajem, što je vrlo zabrinjavajući podatak.

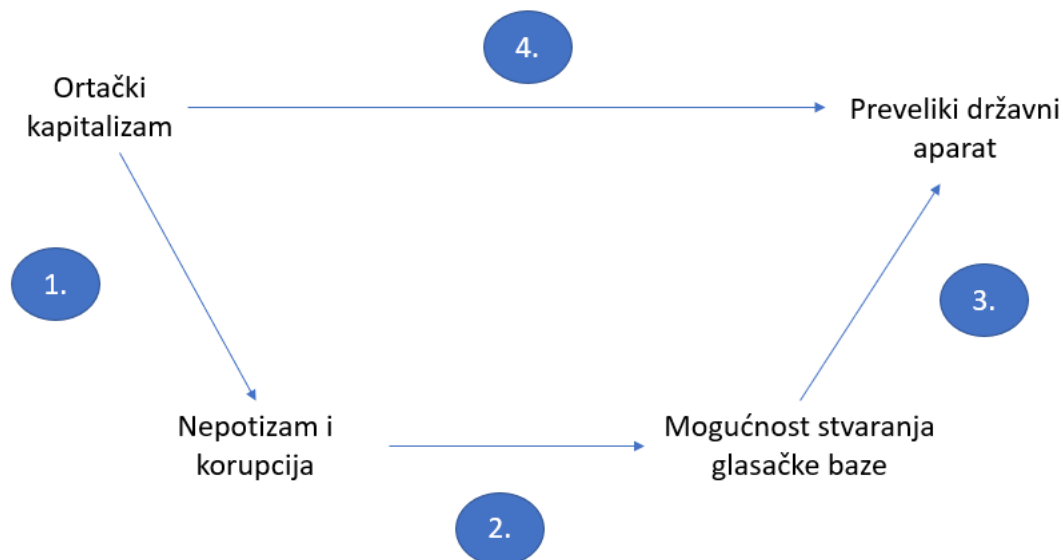
Dijagram 3. Posljedica ortačkog kapitalizma – porast rizika od siromaštva

Treći dijagram prikazuje kako ortački kapitalizam koji umreženim akterima uvelike olakšava djelovanje na tržištu, druge ograničava. Tako su zbog rata i procesa privatizacije mnogi ostali bez posla, dio je otišao u prijevremene mirovine kako bi se smanjio pritisak na tržište rada (Karajić, 2002). Kasnijom pojavom mnoštva braniteljskih umirovljenika cijeli mirovinski sustav postaje suštinski neodrživ i zapravo siromašan. Mnogi nisu mogli sudjelovati u procesu privatizacije te su rado prodavali udjele u poduzećima, ako su ih imali, kako bi smanjili financijski pritisak, što su umreženi akteri iskorištavali kako bi stvarali velike holdinge (Franičević, 2002). Nezaposleni su se teško ponovno zapošljavali jer se otvaralo malo novih radnih mjesta te im je neslužbeno gospodarstvo – gospodarska siva zona – bila jedina dostupna mogućnost za preživljavanje, no siromašni participiraju manje i u neslužbenom gospodarstvu (Karajić, 2002). Ograničene prilike siromašnih ukazuju na dugoročnost siromaštva (Karajić, 2002). Problem su i niske plaće te skup rad, odnosno visoki porezi, zbog skupe države (Karajić, 2002). Troškovi življenja su sve veći, a rast plaća je neznatan. Veliki udio populacije, što je vidljivo u podacima Državnog zavoda za statistiku, živi „od mjeseca do mjeseca” te ima manje mogućnosti za ekonomsko djelovanje, čime rizik od siromaštva postaje veći.

3.6.2. Preveliki državni aparat

Prema izvješću o korupciji u Hrvatskoj koji je naručio Ured Ujedinjenih naroda za drogu i kriminal (UNODC):

„18 posto ispitanika, ili članovi njihovih kućanstava, natjecalo se za posao u javnom sektoru u posljednje tri godine, a među onima koji su taj posao i dobili svaki šesti (16 posto) ispitanik priznaje da je dao novac, poklon ili protuuslugu kako bi osigurao dobivanje radnog mjesta. Među onima koji nisu dobili posao, postoji široko prihvaćeno mišljenje da su odlučujući faktori prilikom zapošljavanja bili poznanstva, nepotizam ili podmićivanje, dok svega 16 posto ispitanika vjeruje da se izbor kandidata temeljio na zaslugama.” (Korupcija u Hrvatskoj, 2011:2)

Dijagram 4. Posljedica ortačkog kapitalizma – preveliki državni aparat

Ortački kapitalizam doveo je do situacije u kojoj su nepotizam i korupcija olakšani te je tako strankama na vlasti (lokalna i državna razina) omogućeno da po kriteriju poznanstava, odnosno zapošljavanjem „preko veza” stvore dio glasačke baze, što je jedan od razloga za prevelik državni aparat. Osoba koja je dobila posao pomoću stranke će vrlo vjerojatno glasati za tu stranku. Dobar primjer takvih praksi je grad Zagreb, tako se novinarka RTL-a predstavljala kao kumče gradonačelnika Milana Bandića te je zvala pročelnike i podružnice Uprave Holdinga. Najzanimljiviju izjavu je dao direktor Arene Zagreb kada se je novinarka raspitivala za posao, pozivajući se na kumstvo s gradonačelnikom, a odgovor je sljedeći: „Znači, ja sam s njim jučer bio, ništa mi nije reko. Znate što, ovo je pre-pre-preočito, tu je samo šest ljudi zaposleno, to je preočito jer nemaju ni ti ljudi što raditi tako da ne bi bilo problema. Možda da vidite negdje drugo? Iskreno vam velim.” (RTL, 13.07.2020) Odgovor je vjerojatno bio toliko iskren jer postoji strah od gradonačelnika, a situacija se direktoru Arene činila realnom, gdje netko traži posao preko poznanstva i obiteljskih veza. Sve to bi bilo vrlo komično da takav sustav direktno i indirektno ne utječe na živote građana. Činjenica je da i HDZ i Milan Bandić, gradonačelnik Zagreba, na izborima često dobivaju sličan broj glasova što govori o čvrstoj glasačkoj bazi. Ako stranka nekome daje sigurnost (zaposlenje, jeftin stan i sl.) logično je da će ta osoba vjerno glasati za tu stranku. Također je važno za naglasiti da su i HDZ i zagrebački gradonačelnik vješti populist.

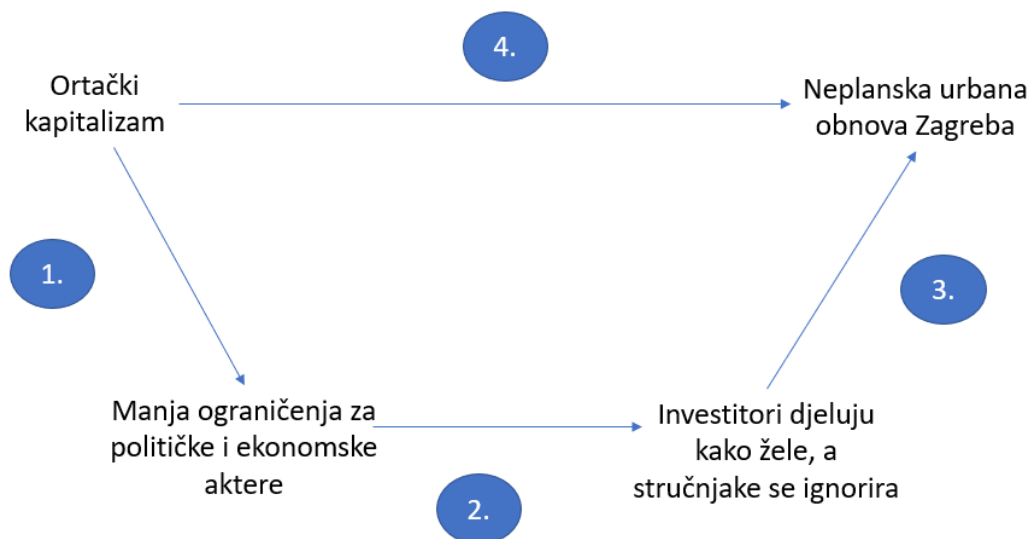
Zanimljiva je i činjenica da mnogi državni službenici koji budu javno optuženi za korupciju, ne dobiju otkaz, nego bivaju premješteni na druge pozicije u javnoj upravi – tako su, primjerice, službenici koji su s Josipom Rimac namještali državne ispite i dalje zaposleni u javnoj upravi, a i oni koji su zahvaljujući varanju na tim državnim ispitima dobili posao, nisu otpušteni (Lukić, *Jutarnji list*, 2021), čime se zasigurno ne stvara povjerenje građana u sustav.

Ravlić dobro primjećuje da je HDZ:

„djelovao kao dio države i njezin agent, bio je uključen u državnu strukturu i postao je ‘ovisan’ o državnim i paradržavnim resursima (javna poduzeća) koje je obilato koristio za održanje lojalnosti svojih dužnosnika na centralnoj i lokalnoj razini (plaćena savjetnička mjesta, nadzorni odbori, stanovi, povlaštene mirovine, zaposlenja i povlastice za članove obitelji), za održanje klijentelističkih mreža (zaposlenja, stanovi, potpore) te za izravnu korupcijsku aktivnost (donacije i drugi novčani i nenovčani doprinosi u zamjenu za insajderske informacije, poslove s javnim poduzećima, ugovore za javne nabave, zakonodavne i druge ‘usluge’).” (Ravlić, 2010:1257)

I trideset godina nakon početka tranzicije HDZ funkcionira na isti način i neprestano reproducira ortački kapitalizam. SDP, kao najjača oporbena stranka, radi sličnu stvar, ali rjeđe dolazi u poziciju moći, pa su njihove korupcijske afere beznačajne u usporedbi s HDZ-ovima, izuzev zagrebačkog gradonačelnika. Dolazi do *state capture* gdje političke elite iskorištavaju državne resurse za vlastite ciljeve (Grzymala-Busse, 2008).

3.6.3. Utjecaj na estetski izgled naseljenih područja (preizgrađenost obale i gradova) – primjer Zagreba

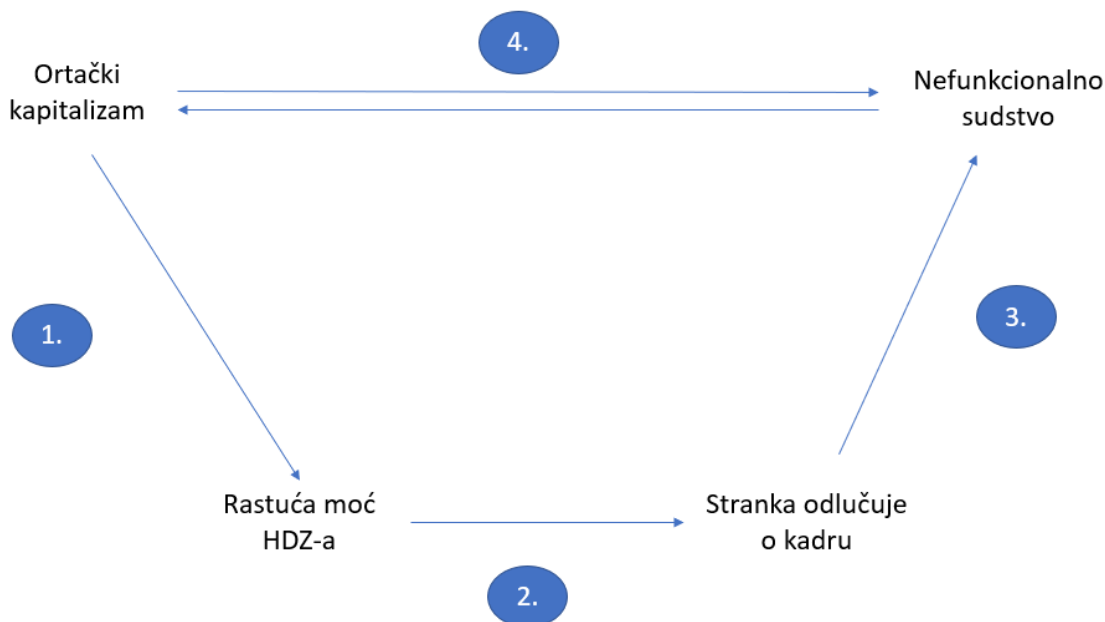

Dijagram 5. Posljedica ortačkog kapitalizma – fizički izgled grada Zagreba

Bivši gradonačelnik Zagreba Milan Bandić vladao je gradom šest mandata. U kontekstu ortačkog kapitalizma to je idealno za stvaranje korupcijske mreže koja može sudjelovati u brojnim malverzacijama. O Bandićevoj moći i važnosti u kontekstu korupcijskih radnji svjedoči i slučaj kada je bio u istražnom zatvoru te je praktički iz zatvora upravljao gradom i vršio pritisak na tadašnju zamjenicu gradonačelnika Sandru Švaljek koja je u trenucima dok je Bandić bio u zatvoru službeno vodila grad (*RTL*, 17. 04. 2015). Jedan od prvih poteza nakon izlaska iz zatvora bivšeg gradonačelnika bio je otkaz zamjenici gradonačelnika (*RTL*, 17. 04. 2015). To što je Bandić imao potrebu voditi grad iz zatvora samo potvrđuje postojanje i kompleksnost korupcijske mreže i važnost koju je gradonačelnik imao za istu. Važno je naglasiti da grad Zagreb ima ogroman proračun, nakon državnog najveći u Hrvatskoj. Bandića su u gradskoj Skupštini podržavali i SDP (Bandić je izbačen iz SDP-a nakon što se kandidirao na predsjedničkim izborima 2009. godine) i HDZ. SDP ga kao oporba nije kritizirao (Žonja, 2019), a pomoću HDZ-ovih vijećnika imao je većinu u gradskoj skupštini i nakon slabijeg rezultata na izborima 2017. godine (Vlašić, 2017).

Zahvaljujući nefunkcionalnom pravosuđu i državnom odvjetništvu te kontrolom gradske skupštine, Bandić je mogao raditi što želi, a samim time i investitori su imali manja ograničenja. Tako su se politički akteri u Zagrebu, s gradonačelnikom na čelu, našli u poziciji u kojoj mogu transformirati institucionalna ograničenja zbog vlastitog interesa (vidljivo u čestim izmjenama GUP-a), kako bi se mogla dogoditi željena intervencija u prostor. Uglavnom se interveniralo u one prostore za koje je bio zainteresiran ekonomski akter – privatni investitor postaje onaj koji najčešće svojim akcijama dovodi do urbane obnove grada (Zlatar, 2013). Stručnjaci i civilni akteri u takvom sustavu gube moć, primarno se to odnosi na stručnog aktera koji je imao puno veći utjecaj na planiranje grada u socijalističkom sustavu. Time dolazi do neplanske urbane obnove, odnosno transformacije te se vizura grada trajno uništava. Neplanskoj transformaciji svjedoče transformirani Cvjetni i Kvaternikov trg, šest izgrađenih šoping centara u centru Zagreba te veliko proglašavanje izgradnje na Trešnjevci, Trnju, Malešnici, Španskom (Zlatar, 2013). Apartmanizacijom i izgradnjom hotela bez neke regulative trajno se uništava i dalmatinska obala. Uzrok je i ovdje ortački kapitalizam u kojem se radi osobne koristi pogoduje investitorima, a dobrobit građana se ignorira te se uništava javni prostor.

3.6.4. Sudstvo

Dijagram 6. posljedica ortačkog kapitalizma – nefunkcionalno sudstvo koje kao povratna sprega opet omogućuje daljnje reproduciranje ortačkog kapitalizma

Sudstvo je od iznimne važnosti za normalno funkcioniranje bilo kojeg sustava. Za sustav kao što je ortački kapitalizam, nefunkcionalno sudstvo idealan je alat. Da bi demokracija i kapitalizam bili što pravedniji, funkcionalno sudstvo je od iznimne važnosti, gotovo pa preduvjet. Neučinkovito sudstvo smatra se važnim uzrokom neslužbenog gospodarstva (Domac, Bejaković, 2002), ali je i neslužbeno gospodarstvo, odnosno ortački kapitalizam vrlo negativno utjecao na sposobnost pravosudnog sustava. Prema Ravliču je:

„osnovna jezgra korupcijskog sustava nedemokratska stranka koja kolonizira sve sfere države, prije svega javnu upravu i pravosuđe, čineći ih politički ovisnima i profesionalno nemoćnima. Stranke su uglavnom poslušne mašine dužnosnika i službenika u rukama lidera, a poslušnost se održava raznovrsnim položajima i povlasticama.” (Ravlič, 2010:1255)

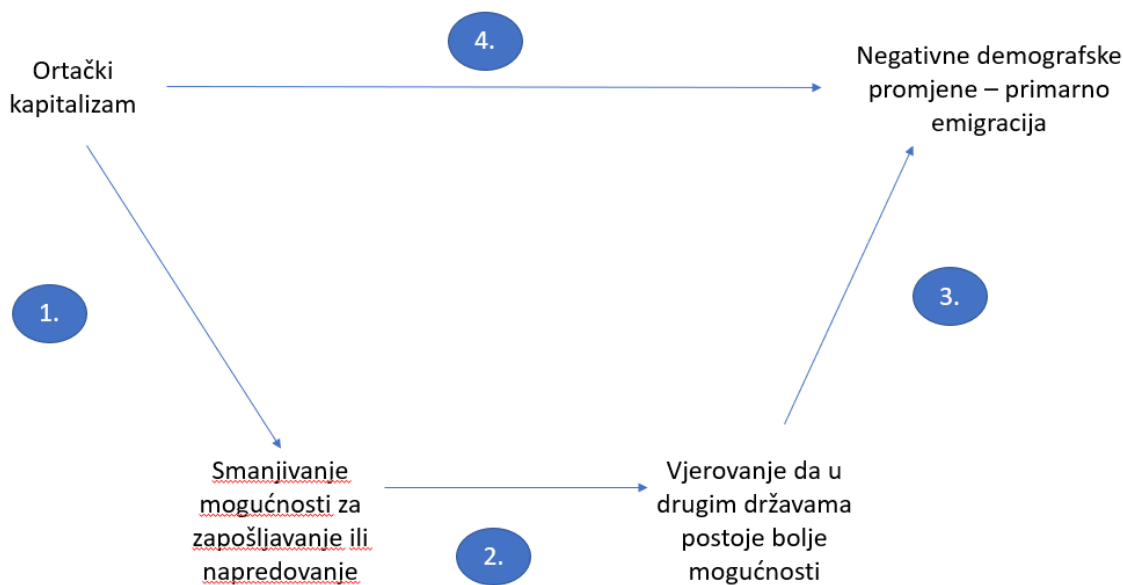
Od 1990. godine do 1993. 40% sudaca i državnih odvjetnika napušta pravosudni sustav te bivaju zamijenjeni neiskusnim stranačkim ljudima (Ravlič, 2010). Godine 2001. prestalo je djelovati izrazito politički obojeno Državno sudbeno vijeće koje je od 1994. imenovalo suce (Domac i Bejaković, 2002). HDZ se našao u situaciji gdje ima veliku moć, a u interesu mu je bilo oslabiti institucije koje bi mogle otežati pljačku tijekom privatizacije. Slabi pravosudni sustav je, da iskoristimo pravosudni termin, olakotna okolnost mnogim akterima i trideset godina nakon početka privatizacije, gdje postoji dojam da apetiti političke i ekonomske elite nisu ništa manji nego što su bili devedesetih godina kada je postojala savršena prilika za brzu zaradu, a loš pravosudni sustav svakako je jedan od razloga zašto se u Hrvatskoj intenzivno pljačka u kontinuitetu. Dakle, HDZ je zahvaljujući situaciji u kojoj se našao imao mogućnost da direktno utječe na kadar u pravosudnom sustavu, a zbog takvog kadra koji ne može djelovati u potpunosti neovisno od politike dolazi do nefunkcionalnog pravosudnog sustava, koji onda pak omogućuje da se ortački kapitalizam i dalje lakše reproducira.

USKOK je u svibnju 2020. godine podigao optužnicu protiv sutkinje trgovačkog suda i protiv stečajnog upravitelja, gdje ih se tereti da su zaradili preko 13 milijuna kuna – stečajni upravitelj je sa sutkinjom i nekolicinom poduzetnika izvlačio novac i pogodio sebi ili svojim suradnicima, primarno je novac izvlačen iz posrnule Glumine banke, koja sama po sebi dobro

oslikava ortački kapitalizam kao sustav (HINA, prema *Tportal*, 2020). Zbog takvih primjera, po kojima se vidi koliko je korupcija raširena u Hrvatskoj, ne čudi što se kod pojedinaca javlja snažna motivacija da emigriraju iz zemlje u uređenije države i društva.

Nefunkcionalno i korumpirano sudstvo izrazito je štetno za demokratski, odnosno politički, ekonomski i društveni razvoj. Za što bolje funkcioniranje kapitalizma i demokracije vrlo je važno povjerenje koje je narušeno ako ne postoji jednakost pred zakonom, a u Hrvatskoj često svjedočimo sumnjivim sudskim odlukama kada je u pitanju politička i ekonomska elita, ali i „zlatna mladež”. Sudovi su u očima javnosti nepravedni, a uz to su i iznimno spori. Dokle god ne dođe do temeljne reforma sudstva i dokle god postoje dvosmisleni zakoni koji se interpretiraju ovisno o potrebi, ortački kapitalizam neće slabiti kao sustav. Sudstvo je najbolji alat kojim se može promijeniti sustav i nepovoljna društvena i poduzetnička klima u društvu koja uvelike usporava razvoj. Za temeljitu reformu pravosuđa potrebna je politička volja, a problem je što su političke stranke, primarno HDZ, jedan od glavnih aktera koji drže ovakav sustav na životu te je teško očekivati da će se potrebne promjene dogoditi u skorije vrijeme.

3.6.7. Negativne demografske promjene – problem emigracije

Dijagram 7. posljedica ortačkog kapitalizma – negativne demografske promjene – snažna emigracija

Zbog sustava koji u ovom radu nazivamo ortački kapitalizam, u Hrvatskoj manji dio populacije živi u blagostanju te je njihova stvarnost uvelike različita od stvarnosti velikog dijela stanovništva. Kao što je vidljivo u podacima Državnog zavoda za statistiku, 83% ispitanika ima barem nekakvih poteškoća u spajanju kraja s krajem, iz čega se može zaključiti da značajan dio populacije ne uživa ekonomsku sigurnost. Hrvatska je daleko od države blagostanja. Situacija u kojoj pojedinac živi u financijskim poteškoćama, gdje preživljava od mjeseca do mjeseca, te često biva bombardiran brojnim korupcijskim aferama iz političke i ekonomske sfere, te uz to od poznanika i prijatelja sluša kako je život u inozemstvu lagodniji nego u Hrvatskoj, lako stvori vjerovanje da u drugim državama Europske unije postoji više mogućnosti te to vjerovanje postaje važan motivacijski čimbenik za emigraciju, čija je posljedica negativan utjecaj na demografska kretanja u Hrvatskoj. Ekonomska emigracija najčešći je tip emigriranja (Živić, 2017; Ivanda, 2017; Wertheimer-Baletić, 2005). Kada se u obzir uzme i niska stopa fertiliteta, čiji su glavni uzročnici demografska tranzicija (u razvijenom dijelu svijeta dolazi i do pada fertiliteta i do pada mortaliteta) i manjak ekonomske sigurnosti, koja je pak i primarni uzrok visoke stope emigracije, tada se može zaključiti da su demografska kretanja za Republiku Hrvatsku vrlo negativna. Važno je naglasiti kako je ortački kapitalizam samo jedan od uzroka negativnih demografskih kretanja u Hrvatskoj.

3.6.8. Loša reakcija države na krizne situacije

Početak 2020. godine počela je pandemija COVID-19 virusa na koju nitko nije bio spreman, ni na ekonomskoj razini, ni na razini zdravstvenog sustava. I Hrvatska je, logično, doživjela gospodarske poteškoće jer je na valove dolazilo do zatvaranja brojnih gospodarskih aktivnosti kako bi se umanjilo širenje virusa. Istovremeno je u ovoj zdravstvenoj krizi postalo očito da se bolnički sustav godinama zanemaruje. Tako, recimo, u Zagrebu nakon raspada Jugoslavije nije izgrađena niti jedna nova bolnica, a grad se i dalje širi. Logično je da što je država bogatija, lakše može podnijeti ovu epidemiološku katastrofu – odnosno što se više ulaže u zdravstveni sustav i što se njime odgovornije upravlja, pritisak koji je nastao zbog pandemije zdravstveni sustav zbog svoje funkcionalnosti može bolje podnijeti. Mnogi liječnici odlaze raditi u inozemstvo

radi puno boljih uvjeta, tako predsjednica udruge obiteljskih liječnika naglašava da u Hrvatskoj nedostaje i obiteljskih liječnika i specijalista (*Tportal*, 2020). Porazna je i činjenica da država liječnicima koji rade prekovremeno u doba pandemije ne isplaćuje na vrijeme te prekovremene sate.

Stožer civilne zaštite koji sam može donositi propise bez da ih odobri Vlada Republike Hrvatske i Sabor u više je navrata pokazao da donosi odluke koje su političke, a ne sigurnosne naravi. Tako je, primjerice, neposredno prije parlamentarnih izbora u srpnju 2020. godine, dok u Bosni i Hercegovini kontrola nad koronom nije postojala, stožer dopustio ulazak državljanima Bosne i Hercegovine u Hrvatsku bez da moraju biti u samoizolaciji 14 dana, kako bi građani BiH s dvojnim državljanstvom mogli glasati za HDZ i u Hrvatskoj i u BiH na listi za dijasporu. Također je bila vrlo ružna slika zbijenih članova HDZ-a nakon što su pobijedili na tim istim izborima jer je i u tom trenutku vrijedio naputak da se drži fizička distanca između ljudi kako bi se virus teže širio. Takve situacije uvelike smanjuju povjerenje u stožer i u rukovođenje države tom krizom te teoretičarima zavjera daju dodatne argumente za ideje da je cijela pandemija lažna. U takvoj krizi kao što je pandemija poželjno je i logično da postoji tijelo koje može brzo donositi odluke, ovisno o situaciji koja se mijenja iz tjedna u tjedan, ali takvo tijelo u kontekstu političkog sustava u Hrvatskoj nekako ne ostavlja najbolji dojam. Sličan problem postoji i u razvijenijim zemljama, no da je politički i gospodarski sustav „zdraviji”, zasigurno bi povjerenje u stožer bilo malo veće. No, može se vidjeti da su dezinformacije, koje se primarno šire na internetu, daleko veći problem od nesposobnih sustava.

Hrvatsku su 2020. godine uz pandemiju zadesila i dva snažna potresa, jedan u ožujku u Zagrebu, a drugi u prosincu na području Petrinje. I jedan i drugi potres pokazali su koliko je korupcija štetna, koliko onemogućuje normalno funkcioniranje sustava kada je to najpotrebnije. U gradu Zagrebu korupcija je, čini se, postala sustavna, što potvrđuju brojne optužnice podnesene protiv bivšeg zagrebačkog gradonačelnika. Kada je sustav posložen tako da je fokus samo na partikularnim interesima, u slučaju bilo kakve izvanredne situacije, od države i lokalnih vlasti uglavnom se ne može očekivati dovoljno kvalitetna reakcija koja bi stvarno pomogla. Tako u Zagrebu postoji Ured za upravljanjem hitnim situacijama koji vodi pročelnik Pavle Kalinić. Taj Ured postoji sa svrhom kvalitetnog upravljanja u hitnim situacijama i trebao je biti daleko spremniji na takvu kriznu situaciju kao što je potres. Najznačajnija stvar koju je Pavle Kalinić tog

kobnog jutra u ožujku napravio bila je ta da se javio direktno u radijski eter dok je putovao u Kašinu gdje uopće nije bio epicentar potresa te galamio da svi izađu iz kuća jer će za sat vremena biti puno jači potres, što naravno nitko ne može predvidjeti i što se nije dogodilo (*Dnevnik.hr*, 2020). Takvim nestručnim djelovanjem dodatno je traumatizirao već iznimno preplašene stanovnike grada Zagreba. Grad mjesecima nije bio očišćen od šute i cigli koje su pale sa zgrada u samom centru grada. Mnoge nesigurne dimnjake i krovove sanirali su volonteri i vatrogasci. Neki stanovnici Čučerja i Markuševca (područje epicentra – uz centar grada je to područje pretrpjelo najveću štetu) čekali su po dva mjeseca statičare koji su se i sami pobunili jer su morali o svom trošku ići s jednog kraja grada na drugi, umjesto da su se kuće pregledavale sistematski (Dešković, 2020). U prvim tjednima nakon razornog potresa do statičara su najlakše dolazili oni koji su imali nekakvu vezu (*Index.hr*, 2020). Mnogi se nisu sigurno osjećali u svojim domovima. Što je prije statičar pregledom utvrdio da objekt ipak nije u potresu jače nastradao, to su naknadna podrhtavanja bila manje traumatična, no mnogi su mjesecima čekali na prvi pregled.

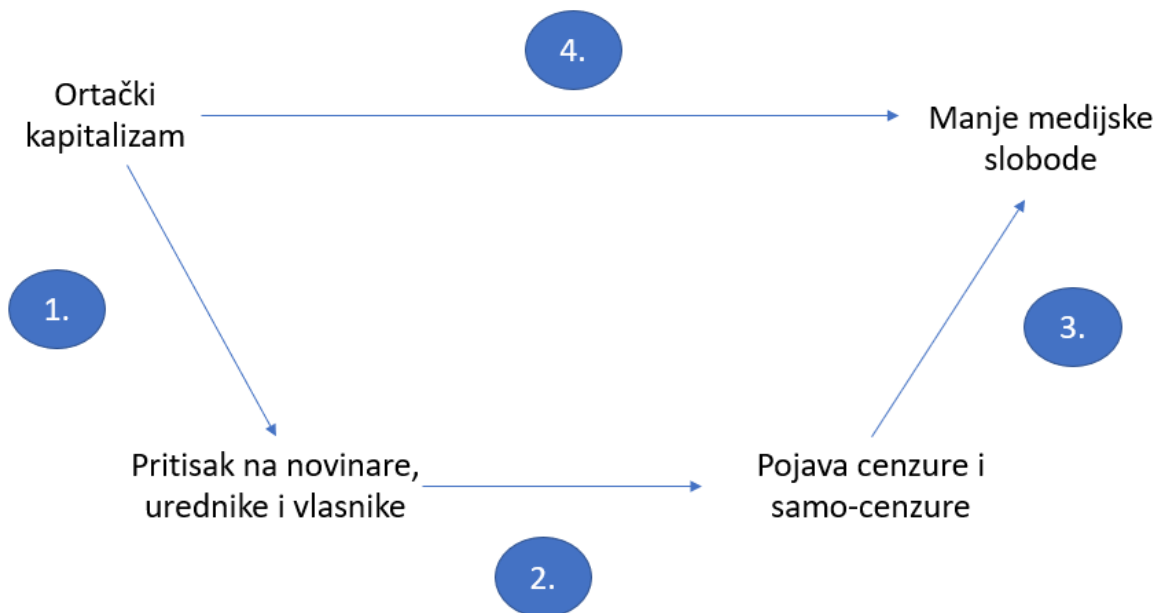
Premda je Hrvatska iz Fonda solidarnosti Europske unije odmah nakon prvog potresa u Zagrebu dobila značajna sredstva, nakon potresa i dalje nije sigurno svugdje štetiti po Donjem i Gornjem gradu. Novac dobiven iz fonda EU treba potrošiti do lipnja 2022. godine, pri čemu u siječnju 2021. godine natječaji još uvijek nisu bili raspisani (Galić, 2021). Tako bi taj središnji dio grada, zbog spore i nedovoljne reakcije gradskih i državnih vlasti, mogli izgubiti na vitalnosti i na značaju koji imaju za stanovnike Zagreba te negativno utjecati na kvalitetu života i turizam u gradu Zagrebu. Nefunkcionalnost države u krizi je također vidljiva u tome što je za donošenje zakona o obnovi Zagreba i okolice vlastima i Hrvatskom saboru trebalo šest mjeseci. Činjenica da su seizmolozi dobili novu opremu tek nakon dva razorna potresa ukazuje koliko sustav ne funkcionira, odnosno koliko dijelu aktera koji upravljaju sustavom nije stalo do funkcioniranja nego do malverzacija. Dobro je, naime, poznato da se značajan dio Hrvatske nalazi na trusnom području (Vitas, 2021).

Snažniji potres od onog „zagrebačkog” u prosincu je 2020. godine pogodio okolicu Petrinje i Siska te je naglasio mnoge poteškoće i opasnosti koje mogu nastati u kriznim situacijama zbog korumpiranog sustava. Tako je, primjerice, povjerenje u Crveni križ bilo vrlo nisko, što je samo dodatno potpomoglo kaosu koji je nastao zbog loše reakcije i organizacije državnih službi. Najznačajnija i najružnija posljedica „petrinjskog” potresa, uz žrtve (7 smrtnih slučajeva i preko

20 ozlijeđenih) jest ta da su se brojne kuće koje je država obnavljala nakon Domovinskog rata srušile ili su ostale neupotrebljive, a prema tadašnjim zakonima o gradnji su trebale biti sposobne izdržati zemljotres jači od onoga koji je zadesio to područje. Dakle, zbog potresa je isplivala još jedna značajna afera koja dodatno ruši povjerenje građana u državu – u kuće se uopće nije ugrađivalo željezo, odnosno etaže nisu bile povezane. Da se tijekom obnove nije kralo, obnovljene kuće ne bi bile značajno oštećene. Primjer obnove pokazuje koliko je sustavna korupcija opasna po živote građana Republike Hrvatske i pitanje je koliko ljudi u ostatku zemlje živi u loše obnovljenim kućama na trusnom području. Država je popis poduzeća koja su sudjelovala u obnovi nakon rata proglasila tajnim (Ćimić, 2021), ipak ga je nakon pritisaka javnosti objavila u cijelosti, što samo pokazuje koliko je sustav netransparentan te koliko štiti one koji su korumpirani. I u ovom velikom skandalu koriste se isti recepti kako bi se smanjila moguća šteta koju bi HDZ mogao pretrpjeti, a to je da se igra na hrvatstvo i nacionalizam te se tako one koji potresom pogođeno područje nazivaju Banija, a ne Banovina, naziva rušiteljima HDZ-a (*Dnevnik.hr*, 2021), što bi bilo vrlo komično da su takve izjave dio scenarija za neku političku satiričnu seriju, ali je nažalost to dio hrvatske stvarnosti – populizam i „spinanje“, kako bi fokus javnosti na jedan od ružnijih primjera korupcije i lopovluka od hrvatskog osamostaljenja bio manji.

Premijer Andrej Plenković na pitanje novinara je li država kasnila u reakciji nakon potresa odgovara: „To je ta neka teza koja bi trebala otprilike ovako glasiti: demontirajmo povjerenje u državu, demontirajmo povjerenje u institucije. Kao predsjednik Vlade – ne radi HDZ-a, nego radi države i povjerenja u institucije kažem: ne” (*HRT*, 2021). U ovom radu se jasno može vidjeti da je upravo HDZ taj koji sustavno demontira povjerenje u državu i institucije.

3.6.9. Sloboda medija u kontekstu ortačkog kapitalizma

Dijagram 8. Posljedice ortačkog kapitalizma – manje medijske slobode

Mediji i sloboda medijskog djelovanja iznimno je važan čimbenik za zdravo demokratsko društvo. Važnost medija vidljiva je i u sustavu koji nazivamo ortački kapitalizam jer su upravo novinari ti koji često prvi ukazuju na korupciju i nepotizam. Odmah devedesetih bilo je jasno da novi sustav neće baš dopuštati potpune medijske slobode, a država je vrlo brzo krenula s privatizacijom medija, u duhu ortačkog kapitalizma – gdje su novi vlasnici bili povezani s vladajućom strankom, pa je HDZ imao utjecaj. Tako su preuzete kvalitetne novine *Slobodna Dalmacija* i *Glas Slavonije* jer su one pisale o ratnim zločinima počinjenima s hrvatske strane u Domovinskom ratu (Pavelić, 2015). Satirične novine *Feral Tribune* zajedno su sa *Slobodnom Dalmacijom* (*Feral Tribune* je u tom periodu bio tiskan u sklopu *Slobodne Dalmacije*), izvještavali o ubojstvima (obitelj Zec, ubojstva i fizički obračuni vojnika, redara i policajaca s civilima u Splitu), o iseljavanju osoba primarno srpske nacionalnosti iz vojnih stanova u Splitu, o zločinima u Bosni i njezinoj podijeli i o ostalim strahotama (Pavelić, 2015). Vlast je oštro reagirala tvrdeći da Kulušić izdaje „svoje privatne novine”, da u njima objavljuju „monstrumi” iz *Ferala*, da *Slobodna* djeluje s pozicija bivšeg režima (Pavelić, 2015:182). Država ne dopušta *Slobodnoj* da postane dioničko društvo, nego uvodi upravni odbor (Pavelić, 2015). Novinarski otpor

preuzimanju trajao je osam mjeseci, uz pet dana štrajka i ne izlaženja novina, no država je jednostavno imala preveliku moć i uspješno je „privatizirala” novine (Pavelić, 2015). Javno je dio HDZ-ovaca govorio da je za to da mali dioničari kupe dionice i tako postanu vlasnici Slobodne, dok je drugi dio bio za državni upravni odbor. Prema Paveliću, splitski je HDZ-ovac Smiljan Grgurev u lipnju 1992. nakane stranke izrazio boksačkom iskrenošću:

„Za izbornu pobjedu treba nam vlast nad informacijama i lova, a dok *Slobodnu* ne stavimo pod svoju kontrolu, ne možemo dobiti izbore. Redakcija nas ne zanima, s takvim banditima ionako ne želimo imati posla, tamo član HDZ-a ne može objaviti ni redak.” (Pavelić, 2015:190)

Država je htjela upravni odbor uvesti u Slobodnu na temelju prijave o privrednim prijestupima (Pavelić, 2015). HDZ ponovno na izborima osvaja većinu u Hrvatskom saboru (Pavelić, 2015). U listopadu 1992. upravni odbor ulazi u Slobodnu Dalmaciju te se odmah miješaju u uredničku politiku, tražeći da se *Slobodna* tiska s plavim zaglavljem (Pavelić, 2015). *Slobodna* je na dan preuzimanja izašla s crnim florom u zaglavlju, zbog čega ih je HDZ kritizirao da su neosjetljivi prema žrtvama rata, što je bilo uistinu ružno s obzirom na činjenicu da je Slobodna Dalmacija jedina imala svoj vod u sastavu HV (troje ljudi je poginulo), slala je svoje najbolje novinare i fotografe na ratišta, iz podruma su izvještavali o razaranju hrvatskih gradova, te je Slobodna Dalmacija donirala desetke milijuna tadašnjih maraka za domovinski rat, a o tome nikada nije objavljena niti vijest (Pavelić, 2015). U studenom je u Zadru zapaljen kombi Slobodne i uništeno je pet njezinih kioska (Pavelić, 2015). Naposljetku, Miroslav Kutle, HDZ-ov „poduzetnik”, postaje vlasnik Slobodne Dalmacije. Sedam godina kasnije, Vrhovni sud proglašava tu pretvorbu ilegalnom.

Drugi značajni pokušaj preuzimanja nezavisnog medija dogodio se krajem 1996. godine kada država oduzima koncesiju Radiju 101 te je želi dodijeliti Nini Paviću koji je gradio svoj medijski holding – prema odvjetniku Radija 101, vlasti su htjele unutar medija imati utjecaj (Brešan, 2007). Preuzimanje Radija 101 zaustavljeno je najvećim prosvjedom u modernoj hrvatskoj povijesti, gdje se na glavnom zagrebačkom trgu okupilo preko 100 000 građana – uzrok prosvjeda nije bio samo oduzimanje koncesije radiju nego i zagrebačka kriza, gdje je predsjednik Tuđman odbio pet oporbenih kandidata za gradonačelnika, sve dok HDZ nije skupio dovoljno ruku u gradskoj skupštini kako bi preuzeo vlast, također je bilo zabranjeno ime zagrebačkog

nogometnog kluba – Dinamo, te su građani općenito bili bijesni zbog loše odrađene privatizacije i manjka demokratskih normi i vrijednosti.

Feral Tribune je također doživljavao brojne pritiske jer su te satirične novine bile iznimno snažan kritičar vladajućih struktura, pa je tako devedesetih morao plaćati „porez na šund”, glavni urednik je bio mobiliziran tijekom domovinskog rata (nije bila praksa da se mobilizira glavne urednike), novine su doživjele brojne tužbe koje su stvarale veliki financijski pritisak te im je u kontekstu ortačkog kapitalizma bilo skoro nemoguće pronaći značajnog oglašivača, pa tako 2008. godine zbog financijske neodrživosti novine bivaju ugašene (Pavelić, 2015). I ako je neki poduzetnik, potencijalni veliki oglašivač, cijenio proizvod koji su *Feralovi* novinari izbacivali, bilo je gotovo pa nemoguće da će isti otvoreno podržati novine koje snažno kritiziraju vlast, a sama ta vlast ima značajan utjecaj na ekonomiju u državi. Tako je i donedavno bilo vrlo teško pronaći negativan tekst o Ivici Todoriću i Agrokoru jer je taj koncern vlasnik velikog broja poduzeća te je sam Todorić uživao veliku moć, pa novinari, urednici i vlasnici nisu željeli riskirati financijske poteškoće do kojih bi moglo doći ako ostanu bez dijela oglašivača te jednostavno nisu objavljivali tekstove na tu temu ili su temi Agrokoru pristupali vrlo oprezno. Druga efikasna poluga za prikriveno cenzuriranje sudska je praksa procjenjivanja duševnih boli političara, gdje su u pravilu novinari neprimjereno skupo plaćali pokušaje kritike vladajućih struktura – ta praksa je i danas vidljiva u tragovima.

Situacija u kojoj država ima veliki utjecaj na tržište, a samo je tržište pojavom interneta postalo znatno zasićenije medijskim sadržajem, borba za svaki klik i svakog oglašivača postaje sve teža. U takvom je kontekstu pritisak na novinarima, urednicima i vlasnicima medija sve veći te ne čudi što se može javiti vjerovanje da se cenzurom ili samo-cenzurom može zaštititi poduzeće za koje akter radi ili samo radno mjesto, a ponavljanjem takvih akcija dolazi do sve manjih medijskih sloboda.

Država je direktno ili indirektno cenzurirala medije (često se spominje snažan utjecaj politike na državnu televiziju), a cenzura dovodi do samo-cenzure jer novinari i urednici onda propitkuju što je dozvoljeno, a što nije (Simons, Strovsky, 2006). Cenzura se događa kada neki vanjski akter uklanja uvredljive ili osjetljive materijale iz masovnih medija, a samo-cenzura se pojavljuje kada se cenzurira interno u mediju kako bi se izbjegla situacija gdje bi se nekoga moglo naživcirati ili uvrijediti (kako bi se izbjegle moguće sankcije ili kazne), bez da je cenzura naređena

od nekog vanjskog aktera (Simons, Strovsky, 2006). Tako da politička i ekonomska struktura nastala devedesetih i danas utječe na medije.

Važno je naglasiti da država i pogoduje određenim medijima te na taj način utječe na medijske slobode. Tako potpore dobivaju mediji koji se percipiraju kao „desniji”, pa će takav medij biti manje sklon kritici rada vlade – najbolji je primjer portal *priznajem.hr* koji je više puta širio lažne vijesti, a dobio je značajnu financijsku pomoć (Ćimić, 2020).

Novinari, urednici i vlasnici medija zbog sustava unutar kojega djeluju (ortački kapitalizam) dolaze do situacija u kojima su cenzurirani ili se sami cenzuriraju. Kada akter smatra da se mora cenzurirati ili da mora cenzurirati nečiji članak te kada takve prakse postanu češće i kada se sve više dionika odlučuje za te prakse – tada su medijske slobode ugrožene.

Utjecaj ortačkog kapitalizma na slobodu medija vidljiv je u tome što su politički i ekonomski akteri, zbog uskih veza, ograničeni u svom djelovanju – tako, primjerice, poduzetnik koji ovisi o suradnji s ministarstvom zdravstva neće davati novac za oglasni prostor u mediju koji često kritizira rad tog ministarstva, iako mu se, recimo, rad tog medija sviđa i rado bi ga podržao. Ako je urednik ili novinar svjestan toga onda će se, kako bi izbjegao moguću ekonomsku sankciju, samo-cenzurirati. Dodatni problem je što se Hrvatska devedesetih može opisati kao „pretežno autoritarna država s izrazitim i jakim totalitarnim te rudimentarnim demokratskim obilježjima” (Lalović, 2000:189), te se tada vršio veliki pritisak na nezavisne medije, pri čemu su se koristile državne institucije kako bi se utjecalo na rad medija (kroz poreze i tužbe, pa i preko vijeća za telekomunikacije, pomoću sumnjivih preuzimanja kroz pretvorbu), što uz ortački kapitalizam može dovesti do cenzure i samo-cenzure.

Dijagram koji opisuje manjak medijskih sloboda uvelike ovisi o kontekstu, kao i svi ostali dijagrami koji se koriste u ovom radu. Političke i ekonomske pritiske ne koristi svaka vlada u istom obujmu u svakom trenutku, niti ekonomski akteri imaju jednaku količinu moći cijelo vrijeme, što svakako utječe na medijske slobode, pozitivno ili negativno. Važno je naglasiti da nakon devedesetih država utječe na medije i kroz davanje državnih potpora, tako oni kritički mediji rijetko kad uživaju financijsku potporu države.

4. Zaključak

Razumijevanje putem društvenih mehanizama, odnosno modela Colemanovog čamca, potpomognuto drugim teorijskim konceptima i empirijskim podacima, pruža zadovoljavajuće sociološko objašnjenje temeljeno na (pretpostavljenoj) kauzalnosti u kojem se ne zanemaruje ni makro-, ni mikro-sociološka razina, jer su obje iznimno važne za kvalitetno razumijevanje društvenih procesa. Važno je naglasiti da u radu nisu razmatrani svi čimbenici koji su utjecali na fenomene od interesa, već samo najvažniji, no situacijski mehanizmi omogućuju dobar opis konteksta u kojem se društveni proces zbiva i unutar kojega akteri djeluju, a što je vrlo bitno za kvalitetno razumijevanje. Mogućnost da se jedan dijagram može nadovezivati na drugi također je vrlo korisna jer na taj način mogu biti objašnjena šira društvena kretanja bez da se koriste, često zbunjujuće i rigidne, velike teorije.

Ortački kapitalizam je sustav koji je strukturiran devedesetih godina raspadom socijalističkog sustava, a ponavljanjem praksi (reprodukcija) koje ga karakteriziraju ostaje relevantan i trideset godina nakon početka tranzicije. Dokle god institucije koje bi trebale osiguravati vladavinu prava ne funkcioniraju, dotad ortački kapitalizam neće značajno gubiti na snazi – teško je očekivati da će strukture koje su na vlasti zadnjih trideset godina same od sebe ići mijenjati sustav koji im omogućuje prosperitet. Porazna je činjenica što se uz gotovo sve stranke koje su na vlasti ili su bile na vlasti, što na lokalnoj, što na državnoj razini, vežu korupcijske afere (Korunić Križarić i sur., 2011) . Dokle god ne postoji funkcionalni okvir koji bi ograničavao korupcijske prakse, one će se prenositi s generacije na generaciju. Svakako je potrebna hitna reforma pravosuđa, sudstvo mora biti brže i pravednije kako bi se barem malo vratilo povjerenje građana u državu te kako bi hrvatsko društvo u cijelosti bilo pravednije (Franičević, 2000; Budak, 2006). Nažalost, teško je očekivati reforme koje bi ozbiljnije ugrozile postojeći *status quo*. Dokle god se korupcijske prakse uspješno reproduciraju te tako prenose na nadolazeće generacije, ortački kapitalizam ostat će relevantan fenomen u hrvatskom gospodarstvu i politici.

Literatura

Brešan, Vinko. „*Dan nezavisnosti Radija 101.*” Realizacija Zagreb film, Radio 101, HTV. (Dokumentarni film.) Dostupno na URL: <https://www.youtube.com/watch?v=u-rqOITMuJE>

Budak, J. (2006). Korupcija u Hrvatskoj: percepcije rastu, problemi ostaju. *Privredna kretanja i ekonomska politika*, 16(106), 66–98.

Coleman, J. S. (1986). Social theory, social research, and a theory of action. *American journal of Sociology*, 91(6), 1309–1335.

Čakar, D. N. (2009). Prezidencijalizacija hrvatskih stranaka: slučaj HDZ-a. *Anali hrvatskog politološkog društva*, (06), 29–49.

Domac, A., & Bejaković, P. (2002). (Ne) učinkovitost sudbene vlasti u Hrvatskoj kao jedan od uzroka neslužbenoga gospodarstva. *Financijska teorija i praksa*, 26(1), 351-369.

Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske (2020). *Statističke informacije 2020*. https://www.dzs.hr/Hrv_Eng/StatInfo/pdf/StatInfo2020.pdf (20.01.2021).

Franičević, Vojmir (2002). „Politička i moralna ekonomija u prvom desetljeću tranzicije u Hrvatskoj”, *Politička misao*, 39 (1): 3–34

Giddens, A. (1979). *Central problems in social theory: Action, structure, and contradiction in social analysis* (Vol. 241). Univ of California Press.

Goldstein, Ivo (2013) *Hrvatska povijest*. Zagreb: Novi Liber.

Grzymala-Busse, A. (2008). Beyond clientelism: Incumbent state capture and state formation. *Comparative political studies*, 41(4–5), 638–673.

Hedström, Peter (2005). *Dissecting the Social: On the Principles of Analytical Sociology*. Cambridge: Cambridge University Press

Hedström, Peter i Ylikoski, Petri (2010). „Casual mechanisms in the social sciences”, *Annual Review of Sociology*, 36: 49–67

Karajić, N. (2002). Siromaštvo i neslužbeno gospodarstvo u Hrvatskoj-kvalitativni aspekti. *Financijska teorija i praksa*, 26(1), 273–299.

Klepo, M., BIćanić, I., & Ivanković, Ž. (2017). Slučaj Agrokor: Kriza najveće hrvatske kompanije. *Friedrich Ebert Stiftung, Zagreb*.

Korunić Križarić, L., Kolednjak, M., & Petričević, A. (2011). Korupcija i suzbijanje korupcije u RH. *Tehnički glasnik*, 5(1), 143–154.

Kušić, S. (2007). Institucionalni i evolucijski aspekti privatizacije u srednjoj i istočnoj Europi. *Ekonomski pregled*, 58(1–2), 91–105.

Ivanda, K. (2017). Demografija Hrvatske: stanje, zablude i perspektive. *Političke analize*, 8(31), 10–15.

Lalović, Dragutin (2000). „O totalitarnim značajkama hrvatske države (1990.-1999.)” *Politička misao*, 38: 188–204

Pavelić, Boris (2015.) *Smijeh slobode*. Rijeka: Adamić.

Peračković, K. (2004). Sociologija tranzicije: strukturalni, sociokulturni i neomodernizacijski pristup. *Društvena istraživanja-Časopis za opća društvena pitanja*, 13(71), 487–504.

Podumljak, M., & David-Barrett, E. (2015). EU Grant Agreement number: 290529 Project acronym: ANTICORRP Project title: Anti-Corruption Policies Revisited.

Posavec, Lamza (2000). „Što je prethodilo neuspjehu HDZ-a na izborima 2000.: rezultati istraživanja javnoga mnijenja u razdoblju od 1991. do 1999. godine”, *Društvena istraživanja Zagreb*, 4-5: 433–471

Ravlić, S. (2010). Izvori političke korupcije u demokratskom poretku: o stranačkoj korupciji. *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu*, 60(6), 1241–1264.

Sekulić, Duško i Šporer, Željka (2000). „Formiranje poduzetničke elite u Hrvatskoj”, *Revija za sociologiju*, 31 (1): 1–20

Simons, G., & Strovsky, D. (2006). Censorship in contemporary Russian journalism in the age of the war against terrorism: A historical perspective. *European Journal of Communication*, 21(2), 189–211.

Štulhofer, A. (2000). *Nevidljiva ruka tranzicije: ogledi iz ekonomske sociologije*. Hrvatsko sociološko društvo.

United Nations Office on Drugs and Crime (2011). *Korupcija u Hrvatskoj: stvarna korupcijska iskustva građana*.

Vedriš, M., & Šimić, R. (2008). Institucije, regulatorna uloga i gospodarski rast nacionalnih ekonomija. *Ekonomski vjesnik: Review of Contemporary Entrepreneurship, Business, and Economic Issues*, 21(1–2), 9–18.

Ylikoski, P. (2012). Micro, macro, and mechanisms. *The Oxford handbook of philosophy of the social sciences*, 21–45.

Ylikoski, P. (2016). Thinking with the coleman boat.

Wertheimer-Baletić, A. (2005). Demografija Hrvatske – aktualni demografski procesi. *Diacovensia: teološki prilozi*, 13(1), 95–117.

Zlatar, Jelena (2013). *Urbane transformacije suvremenog Zagreba*. Sociološka analiza. Plejada. Zagreb: Institut za društvena istraživanja u Zagrebu.

Živić, D. (2017). Demografsko pražnjenje Istočne Hrvatske. *Političke analize*, 8(31), 24–32.

Internetski izvori

Babić, J. (29.12.2002.) Kutle traži da mu Pavić isplati njegov udio u EPH. URL: <http://arhiva.nacional.hr/clanak/10465/kutle-trazi-da-mu-pavic-isplati-njegov-udio-u-eph> (30.11.2020.)

Bastalić, J. (14.10.2020.) Afera Janaf – propust svih kontrolnih mehanizama. URL: <https://vijesti.hrt.hr/665754/afera-janaf-propust-svih-kontrolnih-mehanizama> (04.12.2020.)

Benačić, A. (08.07.2020.) Fotografije slavlja HDZ-ove pobjede služe dezinformiranju javnosti o nepostojanju epidemije. URL: <https://faktograf.hr/2020/07/08/fotografije-slavlja-hdz-ove-pobjede-sluze-dezinformiranju-javnosti-o-nepostojanju-epidemije/> (19.07.2021.)

Ćimić, I. (06.08.2020.) Milijun kuna javnog novca dodijeljeno opskurnom ekstremističkom portalu. URL: <https://www.index.hr/vijesti/clanak/milijun-kuna-javnog-novca-dodijeljeno-opskurnom-ekstremistickom-portal/2203372.aspx> (24.08.2021.)

Ćimić, I. (11.01.2021.) Vlada skriva popis tvrtki koje su obnavljale Petrinju i Glinu nakon rata. URL: <https://www.index.hr/vijesti/clanak/vlada-skriva-popis-tvrtki-koje-su-obnavljale-petrinju-i-glinu-nakon-rata/2244723.aspx> (12.01.2021.)

D.B. (11.01.2021.) Žustro na sjednici vrha HDZ-a: Šuica ustvrdila da mediji žele srušiti HDZ jer pišu Banija, a ne Banovina. URL: <https://dnevnik.hr/vijesti/hrvatska/zustro-na-sjednici-vrha-hdz-a-dubravka-suica-ustvrdila-da-mediji-zele-srusiti-hdz-jer-pisu-banija-a-ne-banovina---635478.html> (12.01.2021.)

HINA (25.09.2020.) Petek, poduzetnik iz afere Janaf, samo u 2020. ima poslove vrijedne 370 milijuna kuna. Hrpa ih je s državom. URL: <https://www.telegram.hr/politika-kriminal/petek-poduzetnik-uhicen-u-afere-janaf-samo-u-2020-ima-poslove-vrijedne-370-milijuna-kuna-hrpa-ih-je-s-drzavnim-firmama/> (04.12.2020.)

HINA (30.05.2020.) Poznato kako su uhićena sutkinja i stečajni upravitelj poznat po Gredelju dolazili do milijuna – bili su iznimno kriminalno kreativni. URL: <https://www.tportal.hr/vijesti/clanak/poznato-kako-su-uhicena-sutkinja-i-stecajni-upravitelj-poznat-po-gredelju-dolazili-do-milijuna-bili-su-iznimno-kriminalno-kreativni-20200530> (06.01.2021.)

Jandrić, I. (12.11.2020.) Deset godina afere Fimi Media. URL: <http://hr.n1info.com/Vijesti/a575003/Deset-godina-afere-Fimi-Media.html> (01.12.2020.)

Jozinović, M. (17.09.2020.) Kovačević u USKOK-u, kaznena prijava za sve osumljene. URL: <https://vijesti.hrt.hr/655696/policija-upala-u-stan-predsjednika-uprave-janafa> (04.12.2020)

Krajinović, J. (13.11.2020.) Sanaderu 8 godina u slučaju Fimi media, i on i HDZ moraju vratiti milijune: „Imao je nezasitnu potrebu za gomilanjem materijalnih dobara”. URL: <https://dnevnik.hr/vijesti/hrvatska/presuda-sanaderu-za-fimi-mediu---627897.html> (01.12.2020.)

Lukić, S. (05.01.2020.) Gdje su sada „junaci” afere državni ispiti? Gotovo svi su ostali u državnoj službi, netaknuti. URL: https://www.jutarnji.hr/vijesti/hrvatska/gdje-su-sada-junaci-afere-drzavni-ispiti-gotovo-svi-su-ostali-u-drzavnoj-sluzbi-netaknuti-15040640?utm_source=linkertportal&utm_medium=widget&utm_campaign=razmjena%2bprometa (05.01.2021.)

Pandžić, I. Preslušali smo snimke nove afere iz Požege: „Dogovorili smo se koje će tvrtke dobiti posao”. URL: <https://www.24sata.hr/news/preslusali-smo-snimke-nove-afere-iz-pozege-dogovorili-smo-se-koje-ce-tvrtke-dobiti-posao-739302> (13.01.2021.)

Potruga (13.07.2020.) Reporterka Potrage pozvala se na kumstvo s Bandićem pa tražila posao: „Trebali biste doći k meni da ne pričamo ovako”. URL: <https://www.rtl.hr/vijesti-hr/novosti/hrvatska/3850382/reporterka-potrage-pozvala-se-na-kumstvo-s-bandicem-pa-trazila-posao-trebali-bi-doci-kod-mene-da-ne-pricamo-ovako/> (04.01.2021.)

Puškarčić, K. (03.01.2016.) Kako se namještaju natječaji u javnoj nabavi? URL: <https://lider.media/aktualno/tvrtke-i-trzista/poslovna-scena/kako-se-namjestaju-natjecaji-u-javnoj-nabavi-58506> (26.11.2020.)

RTL (17.04.2015) Bandić za RTL: 'Zašto sam smijenio Švaljek? Razlozi su itekako opravdani!' URL: <https://www.rtl.hr/vijesti-hr/novosti/1586135/bandic-za-rtl-zasto-sam-smijenio-svaljek-razlozi-su-itekako-opravdani/> (30.11.2020.)

Šagolj, Z. (09.09.2020.) Padaju politički procesi, odoše godine...: Miroslav Kutle zbog zastare oslobođen optužnice za aferu „Tisak” i štetu od 30 milijuna kuna. URL: <https://slobodnadalmacija.hr/vijesti/crna-kronika/padaju-politicki-procesi-odose-godine-miroslav-kutle-zbog-zastare-osloboden-optuznice-za-aferu-tisak-i-stetu-od-30-milijuna-kuna-1043416> (30.11.2020)

T. O. (05.09.2020.) Liječnici upozoravaju: Sve je manje obiteljskih doktora, a nedostaje nam i specijalista, pred nama je vrlo teška jesen. URL: <https://www.tportal.hr/vijesti/clanak/lijecnici-upozoravaju-sve-je-manje-obiteljskih-doktora-a-nedostaje-namk-i-specijalista-pred-nama-je-teska-jesen-foto-20200905> (05.01.2021.)

Tomšić, D. (15.09.2020.) U Kovačevićevom klubu iza šanka stoji brojač novca. URL: <https://www.index.hr/vijesti/clanak/u-kovacevicevom-klubu-iza-sanka-stoji-brojac-novca/2216754.aspx> (04.12.2020.)

Vijesti.hr (16.10.2019.) Nakon Malte, Hrvatska ima najveću stopu emigracije u EU: Više od petine Hrvata sada živi u inozemstvu. URL: <https://www.rtl.hr/vijesti-hr/novosti/hrvatska/3582753/nakon-malte-hrvatska-ima-najvecu-stopu-emigracije-u-eu-vise-od-petine-hrvata-sada-zivi-u-inozemstvu/> (04.12.2020.)

Vijesti (05.01.2021.) Plenković: Otklanjam pokušaje demontiranja države. URL: <https://vijesti.hrt.hr/697176/premijer-plenkovic-u-obilasku-potresom-pogoenih-podrucja> (12.01.2021.)

Sažetak

Tranzicijski put koji je počeo raspadom jugoslavenskog socijalističkog sustava i prijelazom na demokratski sustav, i danas usporava razvoj hrvatskog društva. Za objašnjenje tog makro-sociološkog društvenog procesa koristi se alat analitičke sociologije: kauzalni mehanizam. Kauzalni mehanizam omogućuje plauzibilno objašnjenje makro-sociološkog odnosa pomoću mikro-sociološke dimenzije. Spuštanjem na razinu aktera dobivamo uvid u mehanizme koji su pomogli stvaranju ortačkog kapitalizma. Tako je situacija, u kojoj su se našli članovi HDZ-a nakon uvjerljive pobjede na izborima, gdje su dobili pristup državnim resursima i direktan utjecaj na proces privatizacije, stvorila kod drugih aktera vjerovanje da se članstvom u HDZ-u može

profitirati. To vjerovanje otvorilo je prostor za nepotizam i korupciju, jer se suradnja s vladajućima u tom trenutku činila optimalnom (brza materijalna korist). Kada se takav način djelovanja usustavio, dogodila se transformacija u sustav ortačkog kapitalizma.

Ključne riječi: **tranzicija, privatizacija, ortački kapitalizam, korupcija, Colemanov čamac.**

Summary

The transitional path began with the decomposition of a socialistic system of Yugoslavia and with the transition to a democratic system. That transitional path is still slowing down the development of Croatia. To explain that macro-sociological phenomena we will use the casual mechanism which is used in analytical sociology. Casual mechanism will give us the plausible explanation of macro-sociological relation by observing micro-sociological dimension. Observing the agent enables us to see the mechanisms that helped to create crony capitalism. The situation, where members of HDZ have won the election, and have taken the control of government and its resources, where they have had a big influence on the process of privatization. That situation helped to create the belief that cooperation with HDZ will benefit agents that wanted to participate in the process of privatization. That belief enabled nepotism and corruption, because agents believed that they will benefit from cooperation with HDZ. When such an agency becomes a pattern, that's the moment when the system starts to transform to the crony capitalism.

Key words: **transition, privatization, crony capitalism, corruption, Coleman's boat.**